

HADİS ALANINDAKİ BİLGİSAYAR PROGRAMLARININ ÖZELLİKLERİ VE KULLANIMI ÜZERİNE

Arş. Gör. Abdulvahap ÖZSOY*

ÖZET

Bilgisayar teknolojisi modern hayatı şekillendiren teknolojik gelişmelerden biridir. Günümüzde bu teknolojinin girmediği yaşam alanı hemen hemen yok gibidir. Bu durumdan akademik çalışmalar da nasibini almıştır. Özellikle, İslâmî ilimlerle alakalı bilgisayar teknolojisine dayalı birçok ürün, araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Bu çalışmada hadis ilmi ile alakalı olan bilgisayar teknolojisi ürünlerinden bazıları tanıtılıp, içerikleri tahlil ve tenkit edilerek, bunlardan nasıl istifade edilecekleri hususunda genel malumatlar sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Hadisçi, Sosyal Değişim, Bilgisayar Teknolojisi, Hadis Çalışmaları.

ABSTRACT

On Features And Using Of The Computer Programs On The Hadith Science

Computer technology is the one of technological developments that guide modern life. It's not almost any field of the life that this technology hasn't entered into. Academic studies have been effected by this case. A lot of Computer technology products, especially related to islamic sciences, has been presented to use in academic areas.

In this study, some Computer technology products related to Hadith science

* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis Bilimdalı, abdulvahabozsoy@hotmail.com.

are informed, analyzed and criticized and then given some general informations on using of them.

Key Words: *Hadith, Hadith Scholarship, Social Change, Computer Technology, Hadith Studies.*

Giriş

İlimler buldukları zaman kesitinin problemlerine çözüm bulmaya çalışırlar. “Değişmeyen tek şey değişimdir” deyişinin de ifade ettiği toplumsal olgu gereği, farklılık arz eden sosyal şartlar çerçevesinde her zaman dilimindeki problemler de değişik olmaktadır. Dolayısıyla hemen hemen her ilim dalı, zaman içerisinde farklı formlara bürünmektedirler. Bu açıdan ilimler tarihine bakılınca, bir ilmin geçirdiği evreler görülebilir.

Bu durum, genelde tüm bilim dalları ve İslâmî ilimler; özelde ise hadis ilmi için de geçerlidir. Hadis ilmi ilk dönemlerde hadislerin toplanması üzerine yoğunlaşan bir faaliyet alanı olmuşken; hadisçi de daha çok *er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs* şeklinde kavramsallaşan bir faaliyet ile belde belde dolaşarak dağılmış hadis rivayetlerini toparlayan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır¹. “Tedvin” denilen böylesi bir faaliyeti, daha sonra “Tasnif”, “Tehzib” gibi aşamalar takip etmiş ve bu faaliyetler hem hadis tarihinin ilgili zaman dilimini tanımlamada bir isim; hem de o dönemdeki hadisçi profiline işaret eden kavramlar olmuşlardır².

Hadisçi profilinin tarih içerisinde gösterdiği değişimin izlerini takip eden araştırmacılar, günümüz hadisçisi için çeşitli tanımlamalar yapmakta, bu bağlamda “akademik hadisçi” nitelemesi kullanılmaktadır³. “Akademik hadisçilik” ifadesinin içeriğinin nasıl doldurulacağı hususu ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, seçilen ismin hadisle ilgili olarak günümüz Türkiye’sinde yapılan çalışmaları niteleme bakımından isabetli görünmektedir. Zira günümüz Türkiye’sinde ilmi çalışmalar üniversitelerde yapılmakta ve bu amaçla istihdam edilen bilim adamlarına

¹ Bkz. el-Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rihle fi Talebi'l-Hadîs*, Thk. Nurettin İtr, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1395.

² Hadis tarihinin geçirdiği safhalar için bkz. Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988, I, 3-335; Bayraktar, İbrahim, *Hadis Tarihi ve Hadisçiler*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1992; ² Özafşar, M. Emin, “Hadisin Neliği Sorunu ve Akademik Hadisçilik”, *İslâmiyât*, III (2000), Sayı: 1, ss. 48-53; Ünal, Yavuz, *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeninden Bakış*, Etüt, Samsun, 2001.

³ Özafşar, M. Emin, *a.g.m.*, ss. 33-53.

“akademisyen” ismi verilmektedir. Dolayısıyla bu silsilenin bir parçası olan hadisçilerin faaliyetinin de “akademik hadis faaliyeti” olarak nitelenmesi isabetli görünmektedir.

Akademik hadisçinin, içinde bulunduğu şartlardan etkilendiği açık bir şekilde ortadadır. İçinde bulunulan çağ ise insanlık tarihinin en hızlı bilimsel ve teknolojik gelişmelerinin sağlandığı ve bu gelişmelerin şekillendirdiği bir zaman dilimidir. Dolayısıyla akademik hadisçinin de böylesi teknolojik gelişmelerden uzak durarak bilimsel faaliyetlerini sürdürmesi mümkün görünmemektedir.

Büyük gelişmeler elde edilen teknoloji sahasının ilmi araştırmalar açısından en önemli buluşlarından birisi bilgisayar teknolojisidir. Bilgisayar teknolojinin internetle birlikte çok muazzam bir bilgi akışına ve araştırma imkânına dönüştüğü görülmektedir.

Ancak Türkiye için teknolojik gelişmelerin sağladığı olanakların tam anlamıyla kullanıldığını ifade etmek zor görünmektedir. Bize sunulan imkânların sadece çok az bir bölümünün çalışmalarda kullanıldığı gözlenmektedir. Özellikle sosyal bilimler alanında teknolojik imkânlar oldukça sınırlı sahalarda kullanılmaktadır. Bilim adamlarının çoğu, bilgisayar teknolojisini sadece gelişmiş bir daktilo gibi kullanmaktadırlar. Oysaki özellikle İslami ilimler açısından bakılınca, son yıllarda piyasaya sürülen programlar klasik usullerle elde edilmesi bir ömür dolduracak kadar zaman alacak araştırma imkânlarını bilim adamlarına sunmaktadır. Bu tür çalışmaların başlangıcını hadis ilmine yönelik çalışmalar oluşturmuş ve bu güne kadar birçok çalışma piyasaya sürülmüştür⁴.

Bu çalışmada biz, hadis ilim dalı ile ilgili olarak geliştirilen bilgisayar ürünlerinden en yaygın olan ve bizim de haberdar olabildiğimiz birkaç programı tanıtmayı, tahlil etmeyi ve olumlu-olumsuz yönlerine işaret ederek, muhtemel araştırma alanlarında bu ürünlerden nasıl istifade edilebileceğine dair genel malumatlar arz etmeye çalışacağız. Daha önce bu mahiyette yapılan çalışmalar, ya genel mahiyette, programlar hakkında bilgi vermekte olup bütün İslâmî ilimlerle

⁴ İslâmî ilimlerle ilgili bilgisayar teknolojisinin tarihi gelişim aşamaları için bkz. Güney, Necmettin, “Bilgisayar Ortamındaki İslami İlimler Konulu Arapça Program ve Cd’ler Üzerine”, *Marife Dergisi*, Yıl:5, Sayı: 2, Konya, 2005, s. 154-155. Hadis ilmiyle alakalı internet sitelerinin ele alındığı bir makale için bkz. Yılmaz, Hayati, “İnternette Rihle”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Cilt:II, Sayı: 1, (2004), ss. 139-152.

alakalı Arapça programları ele almıştır⁵ veya sadece internette yer alan hadis alakalı siteleri incelemektedir⁶. Bu çalışmada ise sadece Arapça programlar ele alınmamıştır. Ayrıca Türkçe programlar da değerlendirilmiştir. Bununla birlikte hadis ilmi açısından mevcut programlar içerik ve kullanım açısından irdelenmektedir.

Bu çerçevede ilk olarak bu teknolojik ürünlere dair kısa tanıtıcı bilgiler verilecektir. Daha sonra, yapılacak muhtemel araştırma alanlarıyla ilgili olarak, bu çalışmalardan istifade şekilleri üzerinde durulacaktır.

1- MEVSÛATU'L-HADİSİ'Ş-ŞERİF

Sahr şirketi⁷ tarafından üretilen "Mevsûatu'l-Hadîsî'ş-Şerîf" CD'si Kütüb-ü Tı's'a olarak bilinen Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri, Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, Nesaî ve Dârimî'nin Sünenleri, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i ve İmam Mâlik'in Muvatta adlı eserini kapsamaktadır.

Kurulumu oldukça basit olan bu compact disk (CD), içerisinde yer alan **DİSK 1** dosyasında bulunan **setup. exe** dosyasının çalıştırılması kurulum işlemini başlatmaktadır⁸. Kur işlemi, bir sorun çıkmazsa "Installation Successfully Completed/ Kurulum Başarıyla Tamamlandı" uyarısı ile tamamlanmaktadır⁹.

Programda, ayrıca hadislerde geçen garip ve müphem lafızları tarama imkânı da bulunmaktadır. Müelliflerin tercüme-i halleri (özgeçmişleri) ve eserleri hakkında bilgilerin sunulduğu çalışmada, "Tedrîbât" başlığı altında sorularla hadis usulü, ashâbın fazileti, fikhî meseleler ve hadis ezberleme alıştırmaları yapabilmeye imkânı sunulmuştur.

Farklı baskılarda hadis numaralarının da farklılaşmış olması hasebiyle, ilgili

⁵ Bkz. Güney, a.g.m.

⁶ Bkz. Yılmaz, a.g.m.

⁷ Bu şirket internet sitesinden ulaşıldığı kadarıyla bu tür çalışmaları bırakmıştır. Bkz. http://www.sakhr.com/Default_a.htm?Index=0&Main=Home (Erişim tarihi 10.12.2005).

⁸ Programların tümü normalde Arapça işletim sistemleri için tasarlanmıştır. Bu itibarla önceden sadece Arapça Windows ile kullanılabiliyorlardı. Ancak Windows 2000 ve Windows XP işletim sistemlerine Arapça dil desteği yüklenince de kullanılabilir hale gelmiş bulunmaktadır. Türkçe Windows XP işletim sistemlerine dil desteği şu aşamalarla yüklenebilmektedir: "Denetim masası → Bölge ve Dil Seçenekleri → Diller → Gelişmiş → Karmaşık Komut Dosyası ve (Tay dili dahil) Sağdan Sola Dillerin Dosyaları Yüklensin" bu işlem yapıldığında Windows Xp işletim CD'si istenecektir. Cd bilgisayara yerleştirilince dosyalar aktarılacaktır. Daha sonra Arapça programları çalıştırabilmek için şu adımların izlenmesi gerekecektir. "Denetim masası → Bölge ve Dil Seçenekleri → Gelişmiş → Arapça (Suudi Arabistan)".

⁹ Program normalde CD ile birlikte çalışmaktadır. Yani her kullanımda program CD'sinin CD sürücüde bulunması gerekmektedir. Ancak çoğu zaman olumsuzluklara sebep olan bu durum, sanal sürücü (**virtual driver**) programları kullanmak suretiyle ortadan kaldırılabilir.

kitaptaki hadis rakamlarının bu farklı baskılara göre numaralanması tercih edilebilmektedir. Örneğin Buhârî için hadis numarası seçenekleri 1-Terqîmu'l-Âlemî, 2- Terqîmu Fethî'l-Bârî, 3- Tarqîmu D. el-Buğâ şeklinde üç alternatifte sahiptir. Ayrıca programda kısaca hadis usûlü bilgilerine ulaşmak da mümkündür.

Kitapların içerisine “Arz” (عرض) butonu ile girilmektedir. Bu butonun altında farklı kriterlere göre kitaplara ulaşma seçenekleri sunulmuştur. Buna göre; Hadis numarasına (رقم الحديث), Bâbına (تبويب المصادر), Etrâfına (أطراف) veya eserlerin kendi fihristine göre (فهارس المصادر) hadisler sıralanabilmektedir.

Arama seçenekleri ise râvi (بدلالة رواية الحديث), kelime (بدلالة الكلمة), cümle (بدلالة المفردات), tahrir (بدلالة تخريج الحديث) ve fikhî (بدلالة) (موضوع فقهي), konusu gibi farklı tercihleri ihtiva etmektedir.

Programın hazırlanmasında esas alınan kaynakların da sıralandığı çalışmada, usûlle ilgili 6; senet bilgileri için 31; Tahrir için 12; Garip kelimelerin izahı için 10; fihristler için 10; Buhârî'nin metni için 3; Müslim'in metni için 4; Tirmizî'nin metni için 4; Nesai'nin metni için 4; Ebû Dâvud'un metni için 4; İbn Mâce'nin metni için 3; Ahmed b. Hanbel'in metni için 6; Muvatta metni için 6; Dârimî metni için 6; râvi tercemeleri için 86; konularına göre taksim için 15 olmak üzere toplam 354 eserin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Her bir sayfanın sağ yan tarafında 13 buton bulunmaktadır. Bu butonlar ve işlevleri sırasıyla şöyledir:

Arz (عرض) : Bu buton açılışta ilk olarak gelen ve ekranda aktif olan butondur. İlgili hadis kitabının normal görünümünü sunmaktadır.

el-Kur'ân (القرآن) : metinde geçen ayetleri kırmızı renkte göstermekte ve alttaki pencerede ayetin hangi sûrede ve ayette olduğu bilgisi yer almaktadır.

Meânî (معاني) : Hadis metninde geçen garip kelimelerin Arapça olarak karşılığını vermektedir.

er-Ruvât (الرواة) : Hadisin senedinde yer alan ravilerle ilgili terceme, hocaları, talebeleri, mertebesi ve cerh-tadil açısından durumuna dair bilgilerin ulaşılmasını sağlamakta; bu bilgilere alt tarafta yer alan butonlarla ulaşılmaktadır.

Tahlîl (تحليل) : Bu buton ise ilgili hadis metninin merfu, mevkuf vs. açılardan tahlilini yapmaktadır.

Mevdû' (موضوع) : Hadisin ilgili olduğu konuları sıralamaktadır.

Etrâf (أطراف) : Hadisin ilgili kitapta tekrar edildiği yerleri göstermektedir.

Tahrîc (تخريج) : Hadisin diğer kitaplarda geçtiği yerlere işaret etmektedir.

Câmiu'l-Mutun (جامع المتن): Hadisi, geçtiği diğer kitaplarla mukayese edebilme imkanı vermektedir.

Sened (سند): Hadisin senedini tablo halinde sunmaktadır.

Naklu'n-Nass (نقل النص): Alt taraftaki fotoğraf resmi tıklanarak hadis metninin başka ortamlara aktarımı sağlanmaktadır. Fakat bu özellik Windows XP Türkçe işletim sistemlerinde, kimi zaman, font probleminden dolayı sağlıklı netice vermemektedir.

Tibâa (طباعة): Metinlerin yazdırılmasını sağlamaktadır.

Musâade (مساعدة): Yardım seçeneğidir. Programın nasıl kullanılacağına dair bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu çalışmayı üreten Sahr şirketi daha sonra bu alandan çekilmiş ve başka programlar üzerine çalışmaya başlamıştır. Dolayısı ile program fazla geliştirilememiştir. Ancak bazı münferid çabalarla bir takım eklemeler yapılmaya çalışılmaktadır. Örneğin الطيموي takma isimli bir kişi, bu programa el-Elbânî'nin, İbn Mâce'nin Sünen'indeki hadislerle yönelik değerlendirmelerini de ekleme gayretine girişmiştir¹⁰.

Hadis metinlerinin kendilerine has bir takım özelliklerinin olduğu bilinmektedir. Özellikle isimler ve metin içerisinde geçen garip kelimelerin nasıl okunacağı ve bazen de hadis metinlerinde nadiren kullanılan gramer kaidelerinin yer alması gibi zorluklar, hadis metinlerinin okunmasını uzmanlık gerektiren bir hale sokmaktadır.

Ancak bu programda yer alan hadislerin metinlerin harekeli olması, garip kelimelerin anlamlarının verilmesi, hadisin diğer kaynaklarda geçen versiyonlarıyla mukayese edilme imkânının sunulması, senette yer alan ravilerin güvenilirliği hakkında hızlı bilgi sunması gibi pratik malumatlara ulaşma; böylece ilgili hadis hakkında bir kanaate ulaşma açısından oldukça faydalı bir ürün olduğu ifade edilebilir. Fakat sunulan malumatların hangi kaynaklardan alındığına işaret edilmemiş olması, bilgilerin tahkik edilememesine ve dolayısıyla ilmi çalışmalarda kullanılamamasına sebep olmaktadır. Bu husus ise akademik çalışmalarda programın kullanım alanını sınırlı bir hale getirmektedir.

¹⁰ Bkz.

<http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=37650&highlight=%E3%E6%D3%E6%DA%C9+%C7%E1%D1%E6%C7%C9+%C7%E1%D4%C7%E3%E1%C9> (Erişim tarihi 10.12.2005).

Diğer taraftan çalışmaya konu olan kitapların eski baskılarının kullanılmış olması, yapılmış olan eski hataların tekrarına sebep olmuştur. Ayrıca, kimi hadislerin dizgisinin yanlış olduğu ve arama esnasında aranılan kelimeyle ilgili olmayan sonuçların sorgu tablosunda gösterilmesi de programın eksiklikleri arasındadır¹¹.

2- EL-MUHADDİS

İnternetteki www.muhammadith.org sitesinden indirilen bir **exe** dosyası ile kurulan el-Muhaddis aldı bu program da yaygın olarak bilinen bir üründür¹². Beş kategoride hadis kitapları internetten indirilebilmektedir. Programda yer alan bu beş kategori ve ihtiva ettikleri kitaplar şunlardır: Merâciu's-Suyûti, es-Sihâh ve'l-Mesânid ve'z-Zevâid ve'l-Meâcim, Şurûhu'l-Buhârî, Şurûhun Uhrâ, Mecmûatun Hâsse. Ayrıca Kütüb-i Sitte başta olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in, Ebû Hanife ve İmâm Şâfiî'nin Müsnedleri, Askalânî'nin Buhârî şerhinden Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr'ine kadar 40 civarı kitap bulunmaktadır.

Arama seçeneklerinde Elif (ا), Hemze (أ), Hâ (ه) ve yuvarlak Tâ (ة) ile Yâ (ي-ى) harflerinin farklı yazılışlarına göre duyarlı tarama yapma seçenekleri bulunmaktadır.

Bu program sadece hadis alanıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda Kur'ân, Âsâr, Fıkıh, Akîde/Mustalah, Tezkiye, Meâcim, Usûl gibi alanlarla ilgili kitaplarda da tarama yapma imkanı bulunmaktadır. Ancak bu programın hem internet bağlantısı gerektirmesi ve kullanımının karmaşık olması, hem de çoğu zaman hata vermesi sebebiyle kullanışlı olduğunu ifade etmek zor görünmektedir.

3- KÜTÜB-İ SITTE HADİS ANSİKLOPEDİSİ 1.0

Türkçe hadis programı olan Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi, Prof. Dr. İbrahim Canan'ın Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi adlı çalışması esas alınarak hazırlanmıştır.

Programda konularına göre, Türkçe ve Arapça kelime esaslı arama seçenekleri bulunmaktadır. İnternet ortamında **chm** formatında olan bu eser daha öncelerden de bulunmaktaydı¹³. Ancak bu formatta sağlıklı arama yapılamıyor ve

¹¹ Örneğin مروءة kelimesi aranırken جاز kelimesi de aranan kelime formunda görünmektedir. Bkz. Güney, a.g.m., s. 159-160.

¹² Programın internetten indirilebileceği site adresi şöyledir: http://www.muhammadith.org/downloads_free_islamic_software_books.html (Erişim tarihi 10.11.2005).

¹³ İnternetten bu formatta Kütüb-i Sitte'nin indirilebileceği sitelerden birisi şudur: http://www.ikraislam.com/php2/modules.php?name=Downloads&d_op=getit&lid=246 (Erişim

daha da önemlisi Arapça metinler verilmediği için oldukça sınırlı istifade imkânı oluyordu. Hazırlanmış olan bu program ile Arapça metinlerde de arama yapılabiliyor olması eseri daha istifadeli bir hale getirmiştir. Özellikle Arapça metinlerin hareketli olup **Word** ortamına da aktarımının mümkün olması programın olumlu özellikleri arasında sayılabilir. Ayrıca, programa esas alınan eserin matbu nüshasının, cilt ve sayfalarının da gösterilmiş olması, matbu nüshayla mukayese açısında kolaylık sağlamaktadır.

Arapça arama bölümünün bazen font ve karakter problemi gibi hatalar vermesi ve yavaş arama yapması ise bu programın eksiklikleri olarak kaydedilebilir.

Programın çalışabilmesi için en az 35 **MB** sabit disk boş alanı, en az 32 **MB** RAM gerekmektedir.

4- EL-MEKNEZU'L-İSLÂMÎ

Kısa adı IHSAN¹⁴ olan "The International Hadith Study Association Network" isimli uluslararası hadis araştırmaları merkezi, Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesaî, İbn Mâce ve Muvatta'nın yeniden basımını yapıp, bu eserleri dijital ortama da aktarmış bulunmaktadır. Bu **Compact Disk** çalışması, Mevsûatu'l-Hadîsi'sh-Şerîf olarak isimlendirmiştir.

Hadislerde geçen ayetler, şiirler, konu vs. farklı seçeneklerde 21 kategoride arama yapma imkânı sunulmaktadır.

Ayrıca hadis metinlerinde geçen garip kelimeler, ayetler, şiirler, kabile isimleri, şahıs isimleri, yer isimleri, tarih bilgileri gibi pratik bilgiler elde etme imkânı da bulunmaktadır. Ancak bu bilgilerin kaynaklarının verilmemiş olması matbu nüshalardan tahkik imkânını, dolayısıyla bilimsel çalışmalarda referans olarak kullanma olasılığını ortadan kaldırmaktadır.

Metnin sol tarafında ise ilgili hadisin kitapta tekrar ettiği yerlere işaret bulunmaktadır. Hadis metinleri hareketlidir ve **Word** ortamına aktarımı da mümkündür¹⁵.

5- ELFİYE

Hadis ilim dalıyla ilgili en iyi bilgisayar programlarının baş sıralarında Elfiye

tarihi 05.12.2005).

¹⁴ Proje ve kuruluş hakkında bilgi için bkz. <http://www.ihsanetwork.org/ihsan-home1.asp?lang=e> (Erişim tarihi 08.12.2005); "İslami Bilgi Birikim Merkezi (IBBM)/Thesaurus Islamicus Foundation/جمعية المكنز الاسلامي", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Cilt: III, Sayı: 1, 2005, ss.199-202.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Güney, a.g.m., s.171-172.

adlı program gelmektedir. el-Mevsûatu'z-Zehabiyye¹⁶ adlı bilgisayar programını da hazırlamış olan TURAS şirketi tarafından kullanıma sunulan çalışmanın “المكتبة الالفية للسنة النبوية 1.5” isimli ilk sürümü 1999 yılında piyasaya sürülmüştür. Bu sürüm halen ülkemizde en yaygın kullanılan Elfiye programıdır. Bu sürümde 22 kategoride 1300’den fazla kitabın olduğu ifade edilmektedir¹⁷.

Daha sonra bu program geliştirilmiş ve 3.0 المكتبة الالفية للسنة النبوية isimli yeni sürüm kullanıma sunulmuştur. Son sürümde programın kapsadığı kitap sayısının 3500 ciltten fazla olduğu ve 30 kategoride kitabın yer aldığı ifade edilmektedir¹⁸. Ancak 3.0 sürümünün Türkiye açısından önemli bir eksikliği, Elfiye 1.5 versiyonun Türkçe XP işletim sistemlerinde dil desteği yüklendiğinde çalışıyor olmasına rağmen, 3.0 versiyonunda dil desteği yüklü olsa da Türkçe Windows XP işletim sisteminde çalışmıyor olmasıdır. Bu son sürümün kullanılabilmesi için ya İngilizce XP veya herhangi bir Arapça işletim sistemi kullanmak gerekmektedir.

Bu ikinci sürüm gerek format itibarıyla, gerekse muhteva açısından¹⁹ geliştirilmiş ve bir takım hayatî hatalar düzeltilmiştir. Bu hataların birisi şudur: Elfiye 1.5’de *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı bir çalışma yer almaktadır. Bu eserin bitâka bölümüne bakıldığında verilen bilgi şöyledir: “Muhammed b. Tâhir b. Kayserânî, Thk. Hamdî Abdulmecid es-Silefî, Dârû's-Samî'î, Riyâd 1415.”. Gerçekten de İbnu'l-Kayserânî'nin *Tezkiretu'l-Huffâz* adlı bir eseri bulunmaktadır. Ancak buradaki kitapla İbnu'l-Kayserânî'ni *Tezkiretu'l-Huffâz*'ını mukayese ettiğimizde, iki kitabın birbirinden çok farklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira programdaki bu kitabın, Ebû Bekr es-Sıddîk (r.a.)'ın tercemesi ile başlamaktadır. Yani bir tabakat kitabıdır. Ve ilk tabakadan itibaren güvenilir ravilerin hal tercemelerini vermektedir. Ancak İbnu'l-Kayserânî'nin matbu nüshasının başında “ابغض الكلام إلى الله عز وجل الفارسية.....” şeklinde devam eden bir rivayet ve bu rivayete dair değerlendirmeler yer almaktadır²⁰. Zaten,

¹⁶ Program ve içeriği hakkında bkz. Karapınar, Fikret, “el-Mevsûatu'z-Zehabiyye li'l-Hadis'in-Nebeviyyi's-Şerif ve Ulûmih”, *İslâmîyât Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 3, 1998, ss.153 – 158; Güneş, a.g.m., s. 164-165.

¹⁷ Programda yer alan kitapların listesi için bkz. Korkmaz, Sıddık, “el-Mektebetu'l-Elfiyye Cd'sinin İçerdiği Eserler, Künyeleri ve Müelliflerinin Ölüm Tarihlerine Göre İsim Listesi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, cilt: II, Sayı: 2, 2004, ss. 119–139. Ayrıca bkz. <http://www.turath.com/arabic/product.php?id=2&offset=3> (Erişim tarihi 12.12.2005)..

¹⁸ Bkz. <http://www.turath.com/arabic/product.php?id=2&offset=6> (Erişim tarihi 11.12.2005)..

¹⁹ Elfiye 3.0 sürümünde olup 1.5 sürümünde olmayan kitapların listesi için bkz: http://abdulvahab.sitemynet.com/elfiye_3.0_zevaidi.htm (Erişim tarihi 20.12.2005) .

²⁰ Bkz. İbnu'l-Kayserânî, Muhammed b. Tâhir, *Tezkiretu'l-Huffâz Etrâfu Ehâdisi Kitâbi'l-Mecrûhin li'bni*

eserin asıl ismi okununca mesele anlaşılacaktır. İbnu'l-Kayserânî'nin eserinin asıl ismi "Tezkiretu'l-Huffâz-Etrâfu Ehâdîsi Kitâbi'l-Mecrûhîn li'bni Hibbân" şeklindedir. Yani İbn Hibbân'ın *Kitâbi'l-Mecrûhîn* adlı eserindeki hadisleri ele almaktadır. Dolayısıyla sika ravilerle ilgili bir eser değildir²¹. Elfiye'deki bu eser ez-Zehabî'nin *Tabakâtu'l-Huffâz* olarak şöhret bulmuş "Tezkiretu'l-Eimmeti'l-Berere ve'l-Huffâzi'l-Mehere" adıyla kaleme aldığı ve sika ravilerin hal tercemelerini verdiği eseridir²². Bu büyük hata Elfiye 3.0'da düzeltilmiştir.

Elfiye 1.5 ile 3.0 arasındaki mukayeseye dair ek birkaç husus şöylece sıralanabilir:

- Suyûtî'nin *ed-Dîbâc* adlı Müslim şerhi'nin içindekiler bölümü Elfiye 1,5 de konulmamıştır.

- İki Elfiye'de de Burhanuddin el-Halebî'nin *el-İğtibât bi Men Rumiye bi'l-İhtilât* adlı eseri meşhur olmayan İbrahim b. Muhammed et-Tırablusî ismiyle verilmiştir.

- İbnu'l-Cevzî'nin Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin *Hilyetu'l-Evliyâ'sını* ihtisar ettiği *Sıfatu's-Safve* adlı 4 ciltlik eseri Elfiye 1.5 de *Safvetu's-Safve* olarak isimlendirilmiş ancak bu hata 3.0 sürümünde düzeltilmiştir. Ayrıca bu iki programda da eser İbnu'l-Cevzî'nin meşhur olmayan isimleriyle verilmiştir.

- *Tekmiletu İkmâli'l-İkmâl* adlı eserin bilgileri 1.5 Elfiye'de yoktur. 3.0'da bu düzeltilmiştir.

- en-Nevevî'ye ait olan *Tehzîbu'l-Esmâ* adlı eser Elfiye 1.5'de meşhur olmayan isimleriyle verilmiştir. Bu durum 3.0'da düzeltilmiş ve en-Nevevî'ye nisbet edilmiştir.

Hibbân, Thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî, Dâru's-Samî'î, Riyâd 1993, s. 7.

²¹ Tamamen bu programdan hazırlandığı anlaşılan bir çalışmada bu hata fark edilmemiş ve ilgili makalede yanlış kaynağa atıfta bulunulmuştur. Bkz. Tatlı, Bekir, "Buhari (v. 256) Öncesi Kaynaklarda Cibril Hadis'inin İsnadlarının Tahlihi", *Dini Araştırmalar*, Ankara, 2004, cilt: 6, Sayı: 18, s. 28 (dipnot 47). Müellif burada eserin tam ismini de vermiştir. Ancak Arapça ifadenin ne anlama geldiğine bile dikkat etmemiştir. Yahyâ b. Ya'mer'in künyesine dair verdiği bilgiye dayanarak olarak verdiği İbnu'l-Kayserânî'nin *Tezkiretu'l-Huffâz*'ının 75. sayfasında Bâbu'n-Nün Ba'de'l-Elif başlığı yer almakta ve "ان" ile başlayan Kitâbu'l-Mecrûhîn rivayetlerini vermektedir. Makaledeki hatalı verilen diğer dipnotlardan bazıları ise şu sayfalardadır: s. 28 (dipnot 48, 49), 29 (dipnot 51, 52, 54), 33 (dipnot 80,81, 82) vs. Bu durum da hadis çalışmalarında kaynak bilincinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, Selçuk, *Hadis Değerlendirmelerinde Bütünlük*, Aktif Yayınları, Ankara, 2003, s. 48 vd.).

²² el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, Çev. Yusuf Özbek, İz Yayınları, İstanbul, 1994, s. 293. Bu büyük hataya dikkatlerimiz çeken kıymetli hocam Yrd. Doç.Dr. Tevhit Bakan'a bu vesile ile teşekkür etmeliyiz.

- Elfiye'nin 1.5 sürümünde *İlelu't-Tirmizî* adlı eser 3.0'da *el-İlelu's-Sağîr* olarak adlandırılmıştır.

- Elfiye'nin 1.5 sürümünde *İlelu Ahmed b. Hanbel* olan eser 3.0'da *İlelu Hadîs ve Ma'rifetu'r-Ricâl* olmuştur.

- İki Elfiye'de de İbnü'l-Mulakkîn'e ait olan *Tuhfetu'l-Muhtâc* adlı eser müellifin meşhur olmayan isimleriyle verilmiştir.

Ayrıca Elfiye 1,5 programında **عند** ifadesi birçok yerde **ثم** olarak geçmektedir. Örneğin el-Hâkim en-Neysâbü'rî'ye ait olan *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserin programdaki 32. sayfasında şu ifadeler yer almaktadır: **هكذا نزلت بهن من ثم رب العزة اللهم صلي على محمد** Bu bölümü matbu nüshadan kontrol ettiğimizde metinde geçen **ثم** ifadesinin aslında **عند** şeklinde olması gerektiği görülmektedir²³. Dolayısıyla metinlerde görülen “sümme / ثم” bağlacı anlamsız geliyorsa, bunu “inde/ **عند**” olarak da düşünmelidir²⁴.

Her iki programda da yer alan arama seçenekleri ve işlevleri şöyledir:

كلمة فقط: Bu arama tercihi sadece bir tek kelimeli taramalarda kullanılmaktadır²⁵.

جزء من كلمة: Şayet bir kelime kök harfleri ile taranmak isteniyor ve o kelimeden türemiş tüm formlar görülmek isteniyorsa bu arama tercihi kullanılmalıdır²⁶. Özellikle aradığımız kelimeden önce “ و ” bağlacı geçiyorsa, bu harfi, program bazen kelimenin aslından kabul etmektedir. Böylece aranan kelime bulunamamaktadır. Örneğin, Buhârî'de **كتب في الذكر** ifadesini aramak için **كتب**

²³ el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*, Thk. es-Seyyid Ma'zam Hüseyin, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1997, s. 76.

²⁴ Başka mukayese örnekleri için bkz. Güney, a.g.m, s.180-182.

²⁵ Örneğin sadece **تركتهم** ifadesi taranmak isteniyorsa **بحث** bölümüne bu kelime yazılarak alt tarafta yer alan **كلمة فقط** tercihi aktif hale getirilerek **المتون الصحاح** kategorisinde arama yapıldığında ilk olarak Müslim'in sahih'inde yer alan şu rivayet gelecektir:

حدثنا يحيى بن يحيى قال قرأت على مالك عن أبي الزناد عن الأعرج عن أبي هريرة أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ثم ملائكة بالليل وملائكة بالنهار ويجتمعون في صلاة الفجر وصلاة العصر ثم يعرج الذين فيسألهم ربهم وهو أعلم بهم كيف **تركتهم** عبادي فيقولون تركناهم وهم يصلون وأنتناهم وهم يصلون (Müslim, Mesâcid 210).

²⁶ Örneğin **وسط** kelimesinin farklı türevleri ile araması yapılmak istendiğinde **كلمة جزء من كلمة** arama tercihi seçilmelidir. Bu durumda ilk önce **وسط** kelimesinin geçtiği yerler verilmekte, daha sonra **الوسطى** kelimesine geçerek bu kelimenin bulunduğu sayfalara işaret edilmektedir. Aynı kelimeler

karışık olarak değil birlikte verilmektedir. Ayrıca **وسطها**, **فوسطن**, **أوسطهم** gibi içerisinde aradığımız kelimenin yer aldığı lafızlar sonuç bölümünde görülebilmektedir.

kelimesini yazarak arama tercihini **كلمة فقط** olarak ayarladığımızda sonuç hanesinde böyle bir ifadeye rastlanmamaktadır.

Ancak **كتب** kelimesi **جزء من كلمة** arama tercihiyle tarama yapıldığında “...وكان عرشه على الماء وكتب في الذكر كل شيء...”²⁷ ifadesine ulaşılacaktır. Dolayısıyla kelime taraması yapılıyor ve aranan kelimenin sağlıklı bir şekilde tarandığı kanaatine sahip olunmak isteniyorsa, bu arama tercihinde tarama yapılması daha uygundur. Ancak bu tercih, konuyla ilgili olmayan birçok rivayeti de gözden geçirme mecburiyetini hâsıl edeceğinden uzun vakit alacaktır.

نص: Taranacak olan ibare birden çok kelimedenden oluşuyorsa, bu arama tercihi ile taramak gerekmektedir. Birden çok kelime kullanarak tarama faaliyeti, şayet taranılan ifadenin orijinal metni biliniyorsa, aranılan bilgiye daha kısa sürede ulaşmayı sağlayacaktır.

مفردات متباعدة (و): Birden çok kelime ile tarama seçeneklerinden bir diğeri **مفردات متباعدة (و)** tercihidir. Birden çok kelime veya terkip aranıyor ve bunların bir sayfa veya bir satır içerisinde kullanımı öğrenilmek isteniyorsa, seçilecek arama tercihi bu olmalıdır²⁸. Bu arama tercihinde diğer arama tercihlerinde çıkan sonuçlar da çıkacaktır. Yani **جزء من كلمة** hariç en kapsamlı arama tercihi budur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus aradığımız kelimelerin birisi bir sayfanın sonunda diğeri ise müteakip sayfanın başında olduğunda arama sonuçlarında bu yerler bulunamayacaktır²⁹.

مفردات متباعدة (او): Arama bölümüne birden çok kelime yazılıp bunların ayrı ayrı geçtiği sayfalar taranmak istendiğinde bu tercih etkin kılınmalıdır.

Bu arama tercihleri Elfiye programının hem 1.5 hem de 3.0 sürümlerinde yer almaktadır. Ancak 1.5 sürümünde aranılan kelime birden çok olduğunda farklı bir tercihle yeniden tarama yapmak istendiğinde, ikinci kelime silinmektedir. Dolayısıyla 1.5 sürümü kullanılıyorsa, birden çok kelimeli taramalarda evvela, yazılan ifade CTRL+C talimatıyla hafızaya alınıp/kopyalanıp, daha sonraki aramada CTRL+V

²⁷ Bkz. Buhârî, Bed'u'l-Vahy, I, Hadis no: 3019.

²⁸ Örneğin, **اصحاب الحديث** kelimesi bu tercihte arandığında hem *el-Muhaddisu'l-Fâsıl*'da geçen **يقول كان ابن ابي حسين المكي يدنيني فقال له اصحاب الحديث نراك تقدم هذا الغلام الشامي** “...وتؤثره علينا” Ifadesi (er-Râmehurmûzî, el-Muhaddisu'l-Fâsıl, s. 195) hem de el-Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Câmi li Ahlâkî'r-Râvî adlı eserindeki şu ifadeler sonuç tablosunda yer almaktadır:

“كان رجل يجالس اصحاب رسول الله ويذاكرهم فإذا كثر وثقل عليه الحديث” (el-Hatib el-Bağdâdî, el-Câmi li Ahlâkî'r-Râvî ve Âdâbî's-Sâmi, II, 126).

²⁹ Güney, a.g.m., s. 183.

komutuyla yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

6- eş-ŞAMİLE

Bir şirket tarafından hazırlanmayıp, kişisel bir çabanın ürünü olarak en-Nâfi müstear isimli birisi tarafından hazırlanan el-Mektebetu's-Şâmîle adlı programın ilk sürümünde 25 kategoride 969 kitabın bulunduğu anlaşılmaktadır³⁰.

Bu kitaplar aslında İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanını kapsamaktadır. Bu alanlar şunlardır:

Tefsirler (et-Tefâsir), Kur'an ilimleri (Ulûmu'l-Kur'ân), Akaidle ilgili kitaplar (el-Akîde), Hadis kitapları (Kütübü'l-Mutûn), İbn Ebi'd-Dünya külliyyâtı (Kütübu İbn Ebi'd-Dünya), Hadis cüzleri (el-Eczâu'l-Hadîsiyye), Tahric kitapları (Kütübü't-Tahrîc), Nasuriddin el-Elbânî külliyyâtı (Kütübü el-Elbânî), terâcim ve ilel kitapları (Kütübü't-Terâcim ve'l-Ilel), hadîs şerhleri, (Şurûhu'l-Hadîs), Hanefî mezhebine ait fikhî kitaplar (el-Fıkhü'l-Hanefiyye), Mâlikî mezhebine ait fikhî kitaplar (el-Fıkhü'l-Mâlikî), Şâfi mezhebine ait fikhî kitaplar (el-Fıkhü's-Şâfiî), Hanbelî mezhebine ait fikhî kitaplar (el-Fıkhü'l-Hanbelî), genel fikh kitapları (Fıkh-Âmm), fıkıh usulü kitapları (Usûlu'l-Fıkh), hadis usûlüyle ilgili eserler (Mustalahu'l-Hadîs), İbn Teymiyye Külliyyâtı (Kütübü İbni Teymiyye), İbnü'l-Kayyım külliyyâtı, (Kütübü İbni'l-Kayyım), Tasavvufla ilgili kitaplar (Kütübü'l-Ahlâk ve'r-Rekâik), Tarih kitapları (Kütübü't-Târîh), Nahiv ve sarfla ilgili kitaplar (Kütübü's-Sarf ve'n-Nahv), Arap edebiyatıyla ilgili eserler (Kütübü'l-edeb), Sözlükler (el-Meâcim), Bibliyografik mahiyetteki eserler (Fehârisu'l-Kütüb).

İlk sürümde bu kategorilerden Kütübü'l-Mutûn, el-Eczâu'l-Hadîsiyye, Kütübü't-

³⁰ Program internette elden ele dağıtılmaktadır. Ehli'l-Hadîs adlı forumda açılan konu başlığına adres yazılmakta ve buranın moderatörü programı göndermektedir. Bkz. <http://ahlalheeth.com/vb/showthread.php?p=372177&posted=1#post372177> (Erişim tarihi 11.12.2005). İlk sürümdeki hataların giderilmesi amacıyla muadile dosyaları çıkarılmıştır. Bunlar hakkındaki tartışmalara örnek için bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?p=219141#post219141> (Erişim tarihi 12.12.2005). Programın ikinci sürümü de internet vasıtasıyla kullanıcılara sunulmuştur. İkinci sürümde programdaki kitap sayısı 1800'e çıkmıştır. Şu adreslerden indirilebilir: <http://www.waqfeya.net/shamela/> (Erişim tarihi 12.12.2005). veya http://www.islamway.com/index.php?iw_s=library&iw_a=bk&lang=1&id=160 (Erişim tarihi 12.12.2005). Şâmîle programlarına karşı şiddetli itirazlarda bulunan Turâs şirketi ikinci versiyondan sonra da bir açıklama yapmıştır. Genel müdür İbn Abbâs el-Hatîb imzasıyla yayınlanan açıklamada birinci sürüm sebebiyle en-Nâfi' e kırmızı ışık verdiklerini, bu yeni versiyonda ise ücretsiz kitap ve programlardan faydalandıkları için en-Nâfi'e teşekkür etmekte ancak bu versiyonda da şirketin ürünlerinden çalıntılar bulunduğu dair itirazda bulunmaktadır. Bunun üzerine ehli hadis forumunda telif haklarına dair şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=71245&highlight=%C7%E1%E3%DF%CA%C8%C9+%C7%E1%D4%C7%E3%E1%C9> (Erişim tarihi 12.12.2005).

Tahrîc, Kütübü el-Elbânî, Kütübü't-Terâcim ve'l-İlel, Şurûhu'l-Hadîs, Mustalahu'l-Hadîs kategorilerindeki kitaplar direkt olarak hadis ilmiyle alakalı olup, bu alanlarla ilgili toplam kitap sayısı 344 olarak verilmektedir³¹. İkinci sürümde ise Kütübü'l-Mutûn, el-Eczâu'l-Hadîsiyye, Kütübü't-Tahrîc, Kütübü el-Elbânî, Şurûhu'l-Hadîs, Mustalahu'l-Hadîs kategorilerine Kütübü'l-İlel ve's-Suâlât, Terâcim ve Tabakât şeklinde tasnifte farklı bir sıralama tercih edilmiş olup bu bölümlerdeki toplam kitap sayısı 632 olarak verilmektedir.

Şâmîle programının ilk sürümü daha çok ticari amaçla üretilmiş programlara dayanmaktadır. Bu itibarla internet üzerinden yapılan paylaşım faaliyeti engellenmiştir³². Ancak daha sonra yeniden gözden geçirilerek hazırlanan ikinci versiyonda kitaplar, çoğunlukla ücretsiz programlardan veya internette ücretsiz olarak indirilmesine izin verilen sitelerden alınmıştır. Dolayısıyla birçok kitabın bibliyografya bilgileri bulunmamaktadır. Bunun yerine, bitâka bölümünde, ilgili kitabın hangi siteden alındığı ve kitaptaki rakamların matbu nüsha ile uyum sağlayıp sağlamadığı bildirilmektedir. Bu suretle ticari amaçlı program üreticilerinin programın dağıtımını engellemeleri önlenmiş olmaktadır.

Birinci sürüm yaklaşık 500 MB büyüklüğünde iken, ikinci sürüm yaklaşık 800 MB'lık bir setup dosyası halinde olup, bu dosya, takriben 3,5 GB büyüklüğündeki bir dosyayı dizine çıkartmaktadır (extract etmektedir). Library adıyla dizine çıkartılan dosyanın içinde yer alan **setup** dosyası çalıştırılarak program kurulmaktadır. Birinci versiyonda ise zipli olan data ve data1 dosyaları dizine çıkartılıp daha sonra **Library.exe** dosyası çalıştırılmak suretiyle program kurulmaktadır³³.

Birinci sürüm ikinci sürüm arasında temel kullanım mantığı olarak fazla bir farklılık görülmemektedir. Ancak ikinci sürüm sadece bir program olmaktan ziyade, interaktif bir sanal kütüphane olma gayesiyle hazırlanmıştır. Bu itibarla programa müdahaleye izin verilmektedir. Arka plandaki resmin değiştirilmesinden, kitapların tasnifine ve yeni kitaplar eklemeye, hatta metinlere müdahale etmeye kadar birçok özelleştirme seçeneğini kullanıcılara sunulmaktadır. Programın açıklama bölümünde

³¹ Programın birinci sürümündeki kitapların bibliyografik bilgileri için bkz. <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=36821&highlight=%C7%E1%E3%DF%CA%C8%C9+%C7%E1%D4%C7%E3%E1%C9> (Erişim tarihi 12.12.2005)

³² Güney, a.g.m, s. 174.

³³ Bilgisayar ilk olarak kurulurken şayet Türkçe karakterler ihtiva eden bir isim verilmişse,(örneğin içerisinde ş, ç, ö, ü gibi harflerin olduğu isimler (Şakir, Sönmez, Şükrü gibi)) bu durum Şâmîle programının kurulmasını engelleyebilmektedir.

ticari bir gaye ile çoğaltılamayacağı ve Ehlisünnet'e aykırı olarak kullanımına izin verilmediğine dair konulan not ise oldukça dikkat çekicidir.

Her iki sürümde de Kur'an'dan herhangi bir ayetin birçok tefsirden aynı anda araştırılma imkânı bulunmaktadır. Ayrıca bir hadisin, şayet varsa, şerhindeki bölümüne ulaşım sağlanmaktadır. Hadis araştırmaları açısından birinci sürümle ikinci sürüm arasındaki en önemli farklardan birisi, birinci sürümde var olan "Tahric" işlevinin yeni sürümde yer almamasıdır. Birinci sürümde hadis metinlerinden birçoğunun başka kaynaklarda geçtiği yere işaret eden "Tahric" butonu yer almaktadır. Örneğin bu butonu Buhârî'nin birinci hadisi ekranda iken tıkladığımızda, hem Buhârî'de, hem de diğer hadis kitaplarında 42 yerde aynı hadisin tekrar ettiğini gösterir bir tablo gelmekte ve bu tabloda hareket ederek ilgili metinlere kolayca ulaşmak mümkün olmaktadır.

Buna mukabil yeni sürümün şahsi bir sanal kütüphaneye dönüştürülmesi mümkün olmaktadır. "Tasdîr" fonksiyonu ile herhangi bir kitap html veya ayrı bir program gibi farklı olarak kaydedilebilmektedir. Ayrıca "İstirâd" fonksiyonu ile de programa yeni kitaplar eklenebilmektedir. Gurfetu't-Tahakkum butonuyla ise programda yer alan kitapların isimlerini, müelliflerine dair bilgileri ve kategorilerini, bu kategorilerin isimlerini değiştirme imkânı sağlanmaktadır.

İkinci versiyon sürümün birincisinden farklı özelliklerinden bir diğeri de bitâka bölümünde müellifler ve ilgili kitap hakkında bilgi veren birer bölümün eklenmiş olmasıdır. Ancak bu bölümler kullanıcıların ekleyeceği bilgilere muhtaçtır. Ayrıca Şâşatu'l-Müellifin bölümünde alfabetik olarak müellifler hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgiler ise yine internet kaynaklı olup, <http://www.mawsoah.net> adresine atıfta bulunulmaktadır.

Şâmile programlarının her iki versiyonunda bulunan önemli özelliklerden birisi de terâcim başlığı altında ravi merkezli tarama yapma imkanıdır. Bahs→fi Terâcim bölümünde ravinin ismi, künyesi vs. açılardan tabakat kitaplarından taranması mümkündür. İkinci versiyon sürümde olup birincisinde olmayan **Tahrîru Terâcimu'l-Kütüb** butonu ise Mevsûatu'l-Hadîsi'n-Nebevî programındaki ravilerle ilgili bilgilerin olduğu bölümü ihtiva etmektedir. Alfabetik olarak raviler hakkında özet bilgiler, cerhata'dil durumu ile incelenen ravinin hoca ve talebelerinin listesini vermektedir.

Şâmile programında arama işlemi بحث butonu ile yapılmaktadır. Ancak Elfiye'deki gibi arama tercihleri yer almamaktadır. Bununla birlikte Elfiye'deki tarama faaliyeti bu programda da yer almaktadır. Şâmile programının arama bölümünde beş

sütun bulunmaktadır. Bu sütunlara yazılan tek tek kelimeler Elfiye programındaki “جزء من كلمة” tercihinine göre aranmaktadır. Yani bu kelimenin harflerinin aynı dizgi içerisinde geçtiği sözcükleri taramaktadır. Bir sütuna birden çok kelime yazılarak arama yapılırsa Elfiye’deki نص (yani, bu kelimelerin aynen geçtiği yerleri taramakta); birden çok sütuna kelime yazılması durumunda ise Elfiye’deki (مفردات متباعدة و) tarzı tarama yapılmakta ve bir sayfa içinde iki sütunda yazılı kelimenin geçtiği yerler bulunmaktadır. Ancak Şâmîle programındaki bu özelliğin Elfiye programındakinden önemli bir farkı vardır. Şâmîlede bu şekilde yapılan taramalarda aynı zamanda “جزء من كلمة” tarama tercihi de aktif olmaktadır. Yani hem iki farklı kelimenin bir sayfada geçtiği yerler taranmakta hem de bu iki kelime “جزء من كلمة” tarzında yani bu harflerin aynı dizgide bulunduğu yerler araştırılmaktadır.

Arama penceresinin üst tarafında “vav” (و) ve “ev”(او) harfleri ile de (مفردات متباعدة و) tercihi ile (او) مفردات متباعدة tercihleri arasında geçiş yapılabilmekte; (و) harfi aktif kılındığında bir sayfa içinde geçen iki veya daha çok kelime taranmakta, (او) tercihi aktif hale getirilince de yazılan birden çok kelimenin hepsi ayrı ayrı taranmaktadır.

Genel olarak öne çıkan özelliklerine değindiğimiz Şâmîle programının iki versiyonu mukayese edildiğinde sonuç olarak şunları söylemek mümkündür.

Şâmîle programı piyasada mevcut en kapsamlı ücretsiz program olma özelliğine sahiptir. Sadece hadisle değil, İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanıyla ilgili kitapları ihtiva etmektedirler. İlk versiyonda 25 kategoride 969 civarında kitap sunulmuşken, ikincisinde 29 kategoride 1800 civarında kitap kullanıma arz edilmiştir.

Birinci sürüm daha çok matbu kitaplara dayalı tasarlanmışken, ticari amaçlı program üreticileri ve yayıncıların baskısı sonucu, ikinci versiyon internette var olan ücretsiz kitaplardan ve ücretsiz programlardan oluşmaktadır. Bu itibarla ikinci versiyonda bitâka bölümünde matbu nüsha ile rakamların uyup uymadığı bilgisine yer verilmiştir. Birçok kitapta matbu nüsha ile rakamların uymuyor olması, ikinci versiyon vasıtasıyla yapılan taramalarda matbu nüshadaki yere ulaşmayı zorlaştırmaktadır. Bu açıdan birinci versiyon daha kullanışlı görünmektedir. Ancak ikinci versiyonda mümkün oldukça hareketli metinlerin tercih edilmiş olması, kitap sayısının artırılması ve kullanıcının özelleştirmelerde bulunma imkânının sunulması önemli yeniliklerden sayılabilir.

Bu programların dışında da hadisle alakalı olarak hazırlanmış küçük

programlar yer almaktadır. Muhtevalarının kısıtlı olmaları ve bu çalışmanın bir makale boyutunda olması hasebiyle ayrıntılı olarak bu programlar üzerinde durulmayacaktır. Bunların isimlerini maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz:

- 1- Mevsûatu Ruvâti'l-Hadîs³⁴.
- 2- El-Mevsûatu'l-Hadîsiyyetu'l-Musağğara³⁵.
- 3- El-Cenâ'd-Dânî min Davhati'l-Elbânî³⁶.
- 4- Mevsûatu Şurûhi'l-Ahâdîs³⁷.

Bunların dışında Buhari, Müslim, muvatta, gibi kitapları tek tek ele alan programlar da bulunmaktadır³⁸.

ŞÂMİLE VE ELFİYE PROGRAMLARININ MUKAYESESİ

Yukarıda tanıttığımız programlar içerisinde en kapsamlı olanlar Şâmile³⁹ ve Elfiye programları olduğu için, bunlar arasında bir mukayese yapmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu açıdan iki program, genel olarak mukayese edildiğinde; aslında Şâmile programının Elfiye programından daha kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Elfiye'de yer alan kitapların kahir ekseriyeti Şâmile programında yer almaktadır. Buna ilaveten, Elfiye programında yer almayan birçok kitap Şâmile'de vardır.

a-) Şâmile programında yer alıp Elfiye'de bulunmayan kitapları:

1. *Muvatta*'nın Abdulfettâh Ebû Gudde'nin mukaddimesiyle birlikte basılan Muhammed b. Hasen rivayeti.
2. *Müsnedu's-Şâfi*'nin Sindî tarafından tertip edilen basımı. Bu baskının evvelinde Zahid el-Kevserî ve es-Sindî'nin mukaddimleri bulunmaktadır. Ancak bibliyografik bilgileri yoktur.
3. el-Hümeydî'nin *müsned*'i.

³⁴ Programın indirilebileceği adres şudur: <http://www.al-eman.com/freeware/hadith/ROWA2.zip>(Erişim tarihi 14.12.2005)

³⁵ Programın indirilebileceği adres şudur: <http://www.al-eman.com/freeware/hadith/hadeeth3.zip>(Erişim tarihi 12.12.2005)

³⁶ Programın indirilebileceği adres şudur: : <http://www.al-eman.com/freeware/albani/albani.zip> (Erişim tarihi 12.12.2005)

³⁷ Programın indirilebileceği adres şudur: http://www.islamspirit.net/downloads-cl/mawsoaat_hadeeth_2_setup.exe(Erişim tarihi 12.12.2005).

³⁸ Şu adresten indirilebilir: <http://www.absba.com/> (Erişim tarihi 13.12.2005).

³⁹ Matbu nüshaları esas alması itibarıyla burada Şâmile programının birinci sürümü ele alınacaktır.

4. Ebû'ş-Şeyh el-İsbehânî'nin *Kitâbu'l-Emsâl fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*⁴⁰ adlı kitabı.
5. *Mu'cemu Meşâiyihî'd-Dakkâk*⁴¹ adlı eser.
6. *Meşyeha İbn Abdiddâim*⁴² adlı eser.
7. *Meşyeha İbn Ebî's-Sakar*⁴³.
8. Ebû'ş-Şeyh el-İsbehânî'nin hadislerinin bulunduğu *el-Cüz fihi Ehâdîsu Ebî'z-Zübeyr an Ğayri Câbir*⁴⁴ adlı eser.
9. Ebû Abdillâh b. Abdilvâhid ed-Dakkâk el-İsbehânî'nin *Meclisu İmlâ* adlı eseri⁴⁵.
10. Ebû Ali el-Hasen b. Ahmed b. Abdillâh, İbnu'l-Bennâ el-Hanbelî'nin *er-Risâletu'l-Muğniyye fi's-Sukût ve Luzûmi'l-Buyût*⁴⁶.
11. Ebû İshâk İbrahim b. İshak el-Harbî'nin *İkrâmu'd-Dayf* adlı eseri⁴⁷.
12. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin *el-Mefârid an Resûlillah* adlı eseri⁴⁸.
13. el-Gitrîfî'nin *Hadis Cüz'ü*⁴⁹.
14. İbnu'l-Hattâb er-Râzî'nin *Meşyaha* adlı eseri⁵⁰.
15. İbn Mende'nin et-Taberânî'nin tercemesine dair kaleme aldığı *Cüz fihi Zikri Ebî'l-Kâsım* adlı eseri⁵¹.
16. el-Hâris b. Ebî Usâme'nin Müsned'indeki âlf isnadlardan oluşmuş bir eser olan *Avâli'l-Hâris* adlı eser⁵².

40 Bkz. Kandemir, Yaşar, "Mesel", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, 298.

41 Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 288 (dipnot 46).

42 Bkz. el-Kettânî, a.g.e., s.305 (dipnot 103).

43 Bkz. el-Kettânî, a.g.e., s. 306 (dipnot 134).

44 Bkz. el-Kettânî, a.g.e., s. 150 (dipnot 155).

45 <http://www.al-mostafa.com/index.htm> (Erişim tarihi 15.12.2005)adresinden indirilebilir.

46 Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 58 (dipnot 53).

47 Bkz. Kandemir, Yaşar, "Harbî", *DİA*, İstanbul, 1997, XIV, 115.

48 Bkz. Uğur, Mücteba, "Ebû Ya'lâ el-Mevsilî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 259. Bu eserin matbu nüshasında eksik bir takım rivayetler bulunmaktadır. Matbu olup Şâmile'ye aktarılan nüshada 114 rivayet vardır. Ancak diğer yazmalarla mukayese edildiğinde aslında eserde 120 rivayetin yer aldığı anlaşılmıştır. Bu durumu tespit eden Ümmü'l-Kurâ üniversitesi hocalarından Hişâm b. Abdilaziz el-Hallaf'ın değerlendirmesi ve eksik bölümler için bkz. <http://www.ahlalhdeth.com/vb/showthread.php?t=2409&highlight=%C7%E1%E3%DD%C7%D1%ED%CF+%ED%DA%E1%EC> (Erişim tarihi 14.12.2005).

49 Bkz. Keskin, Yusuf Ziya, "Gitrîfî", *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 58.

50 Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 307 (dipnot 142).

51 Bkz. <http://thamarat.com/index.cfm?faction=BookDetails&Bookid=813> (Erişim tarihi 15.12.2005).

52 Bkz. Kettânî, a.g.e, s. 95 (Dipnot 14).

17. Abdulgani el-Makdîsî'nin *Kitâbu't-Tevhîd* adlı eseri⁵³.
18. Ebû Amr el-Medîni'nin *Cüz fihi Kavlu'n-Nebiyi Naddara'llahu İmraen* adlı eseri⁵⁴.
19. İbn Türkânî'ye ait olan *el-Cevheru'n-Nakî fi'r-Redd Ale'l-Beyhakî* adlı ve el-Beyhakî'nin Sünen'ine yazdığı haşiyesi⁵⁵ bitâka bölümünde hiçbir bilgi olmadan Şâmîle'ye alınmıştır ve kitabın başında bunun internette www.aahlalheeth.com adlı adresten alındığına dair işaret bulunmaktadır.
20. *Tahrîcu Ahâdîsi'l-İhyâ* olarak Şâmîle'de verilen ancak asıl ismi *el-Muğni an Hamli'l-Esfâr fi Tahrîci Mâ fi'l-İhyâ Mine'l-Ahbâr* adlı eser de Elfiye'de yoktur⁵⁶. Şâmîle'de ise bibliyografya bilgileri yoktur.
21. es-Suyûtî'nin *Faddu'l-Viâ' fi Refi'l-Yedeyn fi'd-Duâ* adlı eseri.
22. eş-Şevkânî'nin *el-Fevâidu'l-Mecmûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa* adlı eseri⁵⁷.
23. es-Suyûtî'nin *ed-Dureru'l-Muntessire fi Ehâdîsi'l-Muştehira* adlı eseri⁵⁸.
24. Muhammed Tâhir es-Sadîkî'nin *Tezkiretu'l-Mevzûât* adlı eseri⁵⁹. Şâmîle'de de bibliyografya bilgileri yoktur.
25. Seyyid Kutub'un *Fi Zilâli'l-Kur'ân* adlı eserindeki hadislerin tahrir edildiği *Tahrîcu'z-Zilâl* adlı eser. Şâmîlede bilgileri yoktur.
26. İbnu'l-Esîr'in *Üsdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* adlı eseri⁶⁰.
27. Aliyyu'l-Kârî'nin *Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe*⁶¹ adlı eseri. Şâmîle'de ise bibliyografik bilgileri yoktur.
28. İbnu Dakîki'l-İd'in *Şerhu'l-Erbeîn*⁶² adlı eseri. Şâmîle'de bilgileri eksiktir.

⁵³ Eser Pdf formatında <http://www.al-mostafa.com> (Erişim tarihi 15.12.2005)adresinden indirilebilir.

⁵⁴ Eser Pdf formatında şu adresten indirilebilir:

<http://al-mostafa.info/data/arabic/depot/gan.php?file=000510-www.al-mostafa.com.pdf> (Erişim tarihi 17.12.2005).

⁵⁵ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 26.

⁵⁶ Eser hakkında bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 393; Uğur, Mücteba, *Hadis İlimleri ve Edebiyatı*, s. 312.

⁵⁷ Eser hakkında bilgi için bkz. el-Kettânî, a.g.e., s. 327.

⁵⁸ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 395.

⁵⁹ Bkz. Uğur, a.g.e, s. 175, 178-179.

⁶⁰ Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 224-226.

⁶¹ Eserin asıl ismi *Senedü'l-Enâm Şerhu Müsnedi'l-İmâm* şeklindedir. Bkz. Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, İstanbul, 1989, II, 404.

⁶² Uğur, a.g.e, s. 83.

29. el-Kâdî İyâz'ın *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye*⁶³ adlı eseri.
30. Hasan Muhammed el-Meşâd'ın *et-Takrîrâtü's-Seniyye Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye* adlı eseri⁶⁴. Bu eserin bilgileri Elfiye'de Manzûmetu'l-Beykûniyye adlı esere verilmiştir. Oysaki *Manzûmetu'l-Beykûniyye*'nin asıl müellifi Ömer b. Muhammed el-Beykûnî'dir⁶⁵.
31. el-İrâkî'nin *et-Takyîd ve'l-Îzâh Şerh Mukaddimeti'bnî's-Salâh*⁶⁶ adlı eseri.
32. el-Leknevî'nin *er-Ref' ve't-Tekmîl*⁶⁷ adlı eseri.
33. Burhanuddin el-Ebnâsî'nin *eş-Şeza'l-Feyyâh min Ulûmi'bnî's-Salâh* adlı eseri⁶⁸.
34. es-Sehâvî'ye ait *et-Tevdîhu'l-Ebher* adlı eser⁶⁹.
35. Ebû Tâhir es-Silefî'nin *el-Vecîz fi Zikri'l-Mucâz ve'l-Mucîz* adlı eseri⁷⁰.
36. İbn Mulakkin'in *el-Mukni fi Ulûmi'l-Hadîs* adlı eseri⁷¹
37. ez-Zerkeşî'nin *en-Nüket ala Mukaddimeti İbn Salâh* adlı eseri⁷².
38. ez-Zebîdî'nin *Bulgatu'l-Arîb fi Mustalahi Âsâri'l-Habîb* adlı eseri⁷³.
39. Tâhir el-Cezâirî'nin *Tevcihu'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser* adlı eseri⁷⁴.
40. el-Emîr es-San'anî'nin *Tavzihu'l-Efkâr*.
41. el-Emîr es-San'anî'nin *Semerâtu'n-Nazar fi İlmi'l-Eser*⁷⁵.
42. İbnu'l-Hanbelî'nin *Kafvu'l-Eser*.
43. İbn Salâh'ın *Ulûmu'l-Hadîs veya Mukaddimetu'bnî Salâh* adlı eseri⁷⁶.
44. Abdülhakk ed-Dihlevî'nin *Mukaddime fi Usûli'l-Hadîs*⁷⁷ adlı eseri.

⁶³ Uğur, a.g.e, s. 135-136.

⁶⁴ Bkz. <http://makkawi.com/forum/showthread.php?t=78> (Erişim tarihi 16.12.2005).

⁶⁵ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 436.

⁶⁶ Bkz. Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, I, 470; el-Kettânî, a.g.e, s. 430.

⁶⁷ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 440 (dipnot 42).

⁶⁸ Bkz. Kâtib Çelebî, a.g.e., II, 1028.

⁶⁹ Bkz. Kettânî, a.g.e, s. 441 (Dipnot 51).

⁷⁰ Bkz. Kettânî, a.g.e, s. 439 (Dipnot 16).

⁷¹ Bkz. Kâtib Çelebi, a.g.e., I , 392; el-Kettânî, a.g.e, s. 440 (dipnot 50).

⁷² Bkz. Kâtib Çelebi, a.g.e.,II, 1162; Kettânî, a.g.e, s. 430.

⁷³ Bkz. Kettânî, a.g.e, s. 439 (dipnot 30).

⁷⁴ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 443(dipnot 96); Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 175.

⁷⁵ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 443(dipnot 110).

⁷⁶ Bkz. Kâtib Çelebi, a.g.e.,II, 1162; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 169-170.

b-) Elfiye 3.0'da bazı kitapların bibliyografik bilgileri yanlış girilmiştir. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır: Burada verilmesi gereken bilgiler galiba atlanmış. Zira gelecek paragraf başka bir konuya geçiyor...

Bazı eserlerin bibliyografik bilgileri hep aynı olarak girilmiştir. Örneğin "Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya, Thk. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm, Mektebetu'l-Kur'ân, Kahire Tsz." künye bilgilerinin verildiği eserler şunlardır:

- İbn Affân'a ait olan *el-Emâlî ve'l-Kırâat*⁷⁸
- Ebu't-Tayyib el-Ca'ferî'ye ait olan *Cuzu İbn Ameşlik* adlı eser⁷⁹.
- Hayseme b. Süleymân et-Etrâblusî'nin *Min Hadîsi Hayseme* adlı eseri⁸⁰.
- Ebû Nuaym el-İsbehânî'nin *Cüz Min Kitâbi Riyâdeti'l-Ebdân*⁸¹ adlı eseri.
- İbn Ebi Asım'ın *el-Müzekkir ve't-Tezkîr ve'z-Zikr*⁸² adlı eseri.
- İbn Şâhin'in *Fedâilu Fatımatî'z-Zehrâ*⁸³ adlı eseri.
- Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed b. Abdillâh b. Bukeyr es-Sayraffî'nin *Fedâilu't-Tesmiye bi Ahmed ve Muhammed* adlı eseri⁸⁴.

Birkaç kitaba ortak olarak verilen bir başka bibliyografik künye şu şekildedir: "Ahmed b. Muhammed b. İsâ el-Bertî, Thk. Selâh b. Âyız eş-Şellâhî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1404 ". Bu künyenin verildiği eserler ise şunlardır:

- Ebû Saîd en-Nakkâş'ın *Fevâidu'l-İrâkiyyîn*⁸⁵ adlı eseri.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Âsım es-Sekaffî'nin *Cüzü'l-İsbahânî*⁸⁶ adlı eseri.
- Ebû Alî Muhammed b. Ahmed es-Savvâf'ın *Fevaidu Ebî Ali es-Savvâf*⁸⁷ adlı eseri.
- Ebû Nuaym'a ait olan *Fadiletu'l-Âdilîn* eser⁸⁸.

⁷⁷ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 441 (dipnot 53).

⁷⁸ Bkz. Kâtib Çelebi, a.g.e., I, 586; el-Kettânî, a.g.e, s. 345 (dipnot 17).

⁷⁹ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 145(dipnot).

⁸⁰ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 152 (dipnot 188).

⁸¹ Bkz. Türer, Osman, "Ebû Nuaym el-İsfahânî", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 203.

⁸² Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 73 (dipnot 9)

⁸³ Bkz. Koçkuzu, Ali Osman, "İbn Şâhin", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 368.

⁸⁴ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 56 (dipnot 26) Burada eserin ismi "*Fadlu men İsmuhu Ahmed ve Muhammed*" şeklindedir. Ayrıca şu kitapların künyesine de bu bilgiler girilmiştir: *Müsnedu İbrâhîm b. Ethem, Turuku Hadîsi İnnelillahi Tisaten ve Tis'ine İsmen*.

⁸⁵ Bkz. Yardım, Ali, "Ebûş-Şeyh", *DİA*, İstanbul 1994, X, 344.

⁸⁶ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 144 (dipnot 67).

⁸⁷ Kitap şu adresten pdf formatında indirilebilir: <http://al-mostafa.info/data/arabic/depot/gan.php?file=000448-www.al-mostafa.com.pdf> (Erişim tarihi 17.12.2005).

⁸⁸ Bkz. el-Kettânî, a.g.e, s. 52 (dipnot 62.) Ayrıca şu eserlere de bu bilgiler verilmiştir: *Meclisu min*

Dolayısıyla bu bibliyografik künyeye sahip olan eserlere dikkat etmek gerekmektedir.

c-) Elfiye ve Şâmîle'de birçok kitap ortak olarak yer almaktadır. Ancak bu kitaplar iki programda da her zaman aynı kategorilerde yer almamıştır. Örneğin *el-Kavlu'l-Musedded* adlı eser Şâmîle'de tahriç kitapları içinde iken, Elfiye'de "Uhrâ 2" kategorisindedir. Ayrıca *el-İlelu'l-Mütenâhiye* adlı eser Şâmîle'de yine tahriç kitapları arasındayken Elfiye'de, İlel ve Ahkâm başlığı altında tasnif edilmiştir.

d-) Elfiye'de kitap isimleri genelde kısaca verilmektedir. Ancak Şâmîle'nin bitâka bölümünde şayet eser adı verilmişse kitapların tam isimleri verilmiştir. Örneğin İbn Mâkûlâ'nın *el-İkmâl* adlı eseri Elfiye'de böyle kısa isimle verilmişken; Şâmîle'de tam adı olan, *el-İkmâl fi Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif Mine'l-Esmâ ve'l-Kunâ* olarak daha uzun verilmiştir.

e-) Elfiye'de bazı ifadelerin eksik tarandığı anlaşılmaktadır. Örneğin *es-Suyûtî'nin Şerhu Süneni'bnî Mâce* adlı eserinde birinci cildin ilk sayfası olan Bâbu İttibâi's-Sünne şeklinde olması gereken ilk satır

(باب اتباع ال) şeklinde görünmektedir.

Bir başka örnek ise şu şekildedir: eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-Sağîr* adlı kitabının⁸⁹ birinci sayfasında yer alan,

”يبوب الأبواب لكل كتاب منها كما بوب كتب المبسوط ثم إن القاضي الإمام ابا طاهر الدباس بويه ورتبه ليسهل على المتعلمين حفظه ودراسته ثم ان الفقيه احمد بن عبدالله بن محمود تلميذه كتبه عنه ببغداد في داره وقرأه عليه في شهر سنة اثنين وعشرين وثلاث مائة والله أعلم“

İfadeleri, Elfiye 3.0 da yer almamaktadır. Ancak bu durum <http://www.almaktba.com/> adresinde yer alan **chm** formatındaki aynı kitaptan kontrol ettiğimizde metnin tam olduğunu görmekteyiz.

f-) Ayrıca bazı kitapların bibliyografik bilgileri de eksiktir. Bunlardan Elfiye 3.0 programında bilgileri eksik olup da Şâmîle (I. sürüm)⁹⁰ programında var olan kitaplardan bazıları şunlardır:

1. el-Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyidu'l-İlm*'in adlı eserinin muhakkiki ve basım tarihi.

Emâli Ebî Nuaym, Meclîsânî min Emâli Nizâmu'l-Mülk.

⁸⁹ Bkz. Katip Çelebi, *a.g.e.*, I, 81.

⁹⁰ Şâmîle programının ikinci sürümünde basım bilgileri genelde yer almadığı için burada birinci sürümün ele alındığını tekrar hatırlatırız.

2. Ahmed b. Hanbel'in *el-Eşribe* adlı eserinin tüm bilgileri.
3. İbn Tûlûn'un *el-Ehâdîsu'l-Mîe* adlı eserinin basım yeri.
4. es-Sehâvî'nin *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs* adlı eserinin tüm bilgileri.

Aynı şekilde Şâmîle'de de bazı kitapların bilgilerinin eksik veya yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1. el-Hattâbî'ye ait olan *Risâletu'l-Gunye ani'l-Kelâm ve Ehlih*⁹¹ adlı kitabın sadece ismi ve kaç cilt olduğuna bilgisi yer almaktadır.
2. Saîd b. Mansûr'un *Sünen*'inin bilgileri yoktur.
3. *Müsnedu'l-Bezzâr*'ın da bilgileri yoktur.
4. *el-Müntakâ min Müsnedi'l-Mulakkîn* adlı kitap Şâmîle'de *Müsnedu'l-Mukillîn mine'l-Umerâ ve's-Selâtin* olarak isimlendirilmiş ve Ebu'l-Kâsım Temmâm ed-Dımaşkî'ye isnad edilmişken Elfiye'de Da'lec'e isnad edilmiştir⁹². İki eser de aynıdır ve Elfiye'deki bilgi doğrudur.

5. Ebû Saîd İbrahim b. Tahmân'ın *Meşyehatu'bni Tahmân*⁹³ adlı eserinin bilgileri ne Elfiye'de, ne de Şâmîle'de mevcuttur.

6. Ebû Bekr İbn Mürdeveyh (veya Mürdeyeh)'in *Emâlî* adlı eserinin basım yeri, yayınevi ve yayın tarihi yoktur. Elfiye'de ise müellifinin ismine bile rastlanmamaktadır.

Bunlara ilaveten Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*, Muhammed Tâhir es-Sadîkî'nin *Tezkiretu'l-Mevzûât*⁹⁴, es-Suyûtî'ye ait olan *ed-Düneru'l-Muntessira*⁹⁵ el-Kettânî'ye ait olan *Nazmu'l-Mütenâsir*, İbn Abdilber'in *el-İstîbâ*⁹⁶, İbnu'l-Esir'in *Usdu'l-Ğâbe*⁹⁷, İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dımaşk*⁹⁸ gibi eserlerin de bitâka bölümlerinde basım

⁹¹ Eserin ismi *Kitâbu'l-Gunye* olarak da verilmiştir. Bkz. Karacabey, Sâlih, "Hattâbî", *DİA*, İstanbul, 1997, XIV, s. 491.

⁹² Ebu'l-Kâsım Temmâm ed-Dımaşkî'nin *Cüz fihi Müsnedu'l-Mukillîn mine'l-Umerâ ve's-Selâtin* adlı bir eseri bulunmaktadır (Bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 228(Dipnot 29)). Aynı şekilde Da'lec'in de *Müsnedu'l-Mukillîn* adlı bir eseri ve bunun Müntakâsı Şam'da mevcuttur (Bkz. Kettânî, *a.g.e.*, s. 102 (Dipnot 48)).

⁹³ Bu meşyeha, meşyeha tarzı eserlerin en eskisidir. Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, s. 298 (dipnot 1), s. 305 (dipnot 117).

⁹⁴ Bkz. Uğur, *a.g.e.*, s. 175, 178-179.

⁹⁵ Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, s.395.

⁹⁶ Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, s.256.

⁹⁷ Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, s.256.

⁹⁸ Bu eserin basım bilgileri ilk sayfalarda yer almıştır. Fakat programın bitaka bölümü boştur. Eser hakkında bkz. Bkz. el-Kettânî, *a.g.e.*, s.265-266.

bilgileri yer almamaktadır.

Elfiye ve Şâmile'de genellikle kitapları tahkik edenlerin dipnotları ve giriş mahiyetinde yazdığı önemli bilgiler yer almamaktadır. Bu itibarla, evvelinde muhakkikin mukaddimesi olan kitaplar 40., 50., veya 60. sayfalardan başlamaktadır⁹⁹.

Şâmile ile Elfiye arasındaki farklardan bir diğeri de Elfiye programında müelliflerin vefat tarihlerinin verilmesine karşın Şâmile'de bu tür bir malumatın yer almamasıdır.

Buraya kadar hadis ilmiyle alakalı, yaygın, ulaşımı kolay ve en kapsamlı olup bizim de haberdar olabildiğimiz programların tanıtımı yapıldıktan sonra, özellikle en kapsamlı olduğunu düşündüğümüz iki programın mukayesesini yaparak, eksiklik, hata ve farklılıklarına işaret edildi. Şimdi de muhtemel araştırma konularına göre hangi programlardan, nasıl yararlanılabileceğine değinilecektir.

MUHTEMEL ARAŞTIRMA KONULARI VE BİLGİSAYAR TEKNOLOJİSİNDEN İSTİFADE YOLLARI

A-Şahıs Çalışmaları

Bir ravinin rivayet ettiği hadisleri tespit etme faaliyeti özellikle şahıs merkezli çalışmalarda büyük önem arz etmektedir. Bilgisayar teknolojisinin olmadığı/az kullanıldığı dönemlerde böylesi bir araştırma yapmak oldukça zaman ve emek alan bir faaliyetti. Çünkü şayet ravi merkezli araştırmanın konusu sahabî bir ravi ise ale'ricâl tarzda kaleme alınmış olan Müsned, Mu'cem ve sahabe hayatını anlatan tabakat eserleri gibi eserlere müracaat önerilmekteydi¹⁰⁰. Eğer araştırılacak kişi daha sonraki bir tabakaya ait ise iş oldukça zorlaşmakta ve o ravinin bir eseri yoksa bazen tüm literatürün tek tek taranması gerekmektedir.

Ancak bilgisayar teknolojisi sayesinde bu işlem oldukça kolaylaşmış bulunmaktadır. Böylesi bir araştırma için ilk akla gelen program Mevsûatu'l-Hadîsi'ş-Şerîf adlı çalışmadır. Bu programda sağ üst köşede **بحث** → **بدلالة رواية الحديث** aşamalarını takip ederek ekrana gelen sorgu ekranında ravinin ismi,

⁹⁹ Örneğin Elfiye'de *el-Ehâdisu'l-Muhtâre* adlı eser 73. sayfadan başlamaktadır. Aynı şekilde Şâmile'de de *el-Müstedrek* 43. sayfadan başlamıştır. Fakat Şâmile'de bu tür mukaddimelerin dahil olduğu kitaplar da vardır. Bunlardan birisi İbn Asâkir'in *Târîhu Medîneti Dimaşk* adlı eseridir. Burada kelime'ü'n-nâşir, tercemetu İbn Asâkir, mukaddimutu't-tahkik gibi başlıklar yer almıştır.

¹⁰⁰ Çakan, İsmail L., *Hadîs Edebiyatı Çeşitleri-Özellikleri-Faydalanma Usulleri*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 208-209.

künyesi, lakabı, nisbet ve meşhur isim bölümlerine gerekli bilgiler girilerek tarama yapılabilir. Örneğin isim bölümüne “Şu’be” yazıp tarattığımızda, sol ekranda dört tane Şu’be isimli ravinin olduğu gösterilmekte, bunlardan istediğimiz Şu’be adlı ravinin üzerine tıklayınca ekrana gelen pencerede Şu’be’nin hocaları, talebeleri ve rivayet ettiği hadislerin etrafının/baş tarafının taranma imkânının sunulduğu konsüller belirmektedir. Örneğin, Şu’be’nin *Kütüb-i Tı’s’a*’da 5646 hadisinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu tablo harf sırasına, ilk ravisine ve kaynağına göre sıralama imkânı da sunmaktadır. Tablodaki herhangi bir rivayetin üzerine çift tıklayarak ilgili hadisin tam metnine ulaşılabilir.

Ravi esasına göre yapılacak araştırmanın bir başka yolu ise o ravinin isminin geçtiği tüm bilgilere ulaşabileceğimiz tarama şeklidir. Bu türden bir tarama için Elfiye ve Şâmile programlarından istifade edilebilir. Ancak bu tür bir araştırmada çok fazla sonuç çıkma ihtimali yüksektir. Örneğin Şu’be ismini el-Mektebetu’l-Elfiye li’s-Sünneti’n-Nebeviyye 1.5 programında “cüz min kelime” seçeneği ile tüm kitaplarda taradığımızda -ki bu tarama seçeneği her ne kadar ilgisiz şeyleri de sonuç tablosunda gösterse de en sağlıklı tarama seçeneğidir- 35795 sayfada bu ismin geçtiğini görmekteyiz. Bunlar içerisinde birçok rivayet bizim aradığımız kişiyle alakalı değildir. Örneğin el-Muğire b. Şu’be ve “Hayânın İman’dan bir Şu’be olduğu”na dair rivayetler de ekranda görülecektir.

Dolayısıyla böylesi bir usûl gereksiz vakit kaybına sebep olduğu şeklinde eleştirilere muhatap olabilir. Ancak, bazı kitaplarda geçen kapalı ifadelerin başka kitaplarda açıklanmış olması ihtimali de bulunmaktadır. Böylece müphem bazı metinler açıklığa kavuşturulabilmektedir. Özellikle şahıs çalışması yapan kişilerin böylesi bir tarama yapması sayısız faydaları olacak bir ameliyedir¹⁰¹. Elfiye ve Şâmile programlarının bir başka özelliği ise Mevsûatu’l-Hadîsi’ş-Şerîf programından sadece *Kütüb-i Tı’s’a* içerisinde arama yapma imkânı olmasına rağmen; bunlarda oldukça çok matbu hadis, rical ve usul kitaplarında tarama yapma imkanının sunulmasıdır.

¹⁰¹ Örneğin Şu’be İbnu’l-Haccâc’ta ilgili verilen bilgilerde, Şu’be’nin hadis dersi verdikten sonra gittiği hadis meclisinde onun yerine bir adamın geçtiği bildirilmektedir. Diğer kaynaklarda aynı olaya dair rivayetlerde ise bu kişinin Ebû Dâvud et-Tayâlisî olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Özsoy, Abdulvahap, *Şu’be İbnu’l-Haccâc ve Hadîşçiliği* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2004, s.96). Dolayısıyla aynı bilgilerin yeniden okunması gibi bir olumsuzluk bazen metinlerdeki kapalılığın giderilmesi açısından oldukça önemli bilgilere ulaşmayı sağlayacaktır.

B-RAVİ DEĞERLENDİRMESİ

Raviler hakkındaki cerh tadil ifadelerini ve genel anlamda hayatlarını araştırdığımızda önümüzde şöyle bir soru bulunmaktadır: Bu bilginin kaynağını da öğrenmek istiyor muyuz? Eğer bu soruya verilecek yanıt olumsuz ise, yani kaynak önemli değilse, bu durumda Mevsûatu'l-Hadîsi's-Şerîf adlı çalışmadan istifade edilebilir. Ancak verilen bilgilerin kaynağı da öğrenilmek isteniyorsa elimizde iki program bulunmaktadır. Birincisi Elfiye 1.5 sürümü¹⁰², diğeri ise Şâmîle programının birinci versiyonudur¹⁰³.

Elfiye 1.5 programında **تراجم** yazan buton tıklanınca aranan ravinin isminin yazılacağı bir ekran gelmekte ve buraya isim yazdıktan sonra arama butonu tıklanmaktadır. Üstteki tabloda o ismin bulunduğu kitap ve ilgili metnin baş tarafı/etrafi bulunmaktadır. Tablo çift tıkladığında metin alta gelmekte ve bu bilginin hangi kitabın kaçınıcı sayfasında geçtiği pencerenin üst tarafında verilmektedir. Örneğin Şu'be b. el-Haccâc yazdığımızda ilk olarak **الكنى و الأسماء** adlı eserde şu satır bulunmaktadır:..... **أبو بسطام شعبة بن الحجاج بن الورد مولى عتيك** ¹⁰⁴ **سمع**

Şâmîle programında da **ترجمة** butonu tıklandıktan sonra buraya aranan ravinin isim, künye vs. bilgileri girilmekte ve arama işlemi başlatılmaktadır. Ekranı ilk olarak ravi hakkında kısa bilgiler gelmekte, altta açılan tabloda ise bu ravinin adının geçtiği tabakat kitapları ve ilgili sayfaların etrafı verilmektedir.

C-HADİSİN ÇEVİRİSİNİ BULMA

Genel anlamda tercümenin ne kadar zor bir ameliye olduğu bilinmektedir¹⁰⁵. Buna ilaveten tercüme edilecek olan metnin dini metin olması bu zorluğu daha da artırmaktadır. Bu itibarla hadis çalışmalarında ilgili hadisin tercümesinin başka tercümelemlerle mukayesesi büyük faydaları haizdir. Zira bir araştırmacının gözünden

¹⁰² Ravi değerlendirmeleri açısından oldukça önemli olan bu özelliğin Elfiye çalışmasının 3.0 sürümünde yer almamış olması büyük bir eksikliklerdir.

¹⁰³ Şâmîle programının ikinci versiyonunda da bu özellik yer almaktadır. Fakat matbu nüshalarla mukayese imkanı daha zordur.

¹⁰⁴ Bu satırın üzerine gelip iki kez tıkladığında ise alt pencerede şu metin açılmaktadır:

باب أبو بسطام
443 أبو بسطام شعبة بن الحجاج بن الورد مولى عتيك سمع الحكم وقتادة وعمرو بن دينار روى عنه الأعمش
والتوري ومحمد بن إسحاق ويزيد بن زريع
444 أبو بسطام يحي بن عبد الرحمن السعدي التميمي عن الضحاك روى عنه مروان بن معاوية ويعلى
445 أبو بسطام مقاتل بن حيان النبطي عن عطاء ومسلم بن هبضم روى عنه علقمة بن مرثد

¹⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun, a.g.e., s. 36 vd.

kaçan önemli bir inceleme başkası tarafından tespit edilmiş olabilir. Bu mülahazalarla bazen hadis metinlerinin Türkçe çevirileri öğrenilmek istenmektedir. Böylesi bir amaç için kullanılacak bilgisayar teknolojisi ürünlerinin başında, Prof. Dr. İbrahim Canan'ın tercüme ve şerh ettiği *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* adlı eser esas alınarak hazırlanmış olan Kütüb-Sitte Hadis Ansiklopedisi gelmektedir. Ancak burada Kütüb-i Sitte'de yer alan hadisler bulunmaktadır ve hadis metinleri her zaman bizim incelediğimiz hadis kitabındakiyle aynı olmayabilmektedir.

Diğer taraftan hadis çevirilerini bulmada faydalanabileceğimiz bir diğer çalışma www.ikraislam.com adresinden indirilebilen İqra İslam Ansiklopedisi'dir¹⁰⁶. İqra İslam Ansiklopedisi sadece hadislere tahsis edilmiş bir program değildir. Hadis yanında Kuran, Fıkıh, Akaid gibi değişik İslâmî disiplinlerle alakalı kitapların yer aldığı bir programdır. Hadis bölümünde tercümesi olan hadis kitaplarının konu başlıklarını esas alan bir alfabetik konu fihristi bulunmaktadır. Bu fihriste aranılan başlık işaretlendiğinde hemen yanda bir bölüm açılmakta ve işaretlenen konu başlığının yer aldığı kitapların isimleri belirlemektedir. Buradan istenilen kitap seçilmekte ve program ilgili bölüme kullanıcıyı yönlendirmektedir. Programda yer alan fihristin hadis kitaplarındaki başlıklar esas alınarak oluşturulmuş olması, aranılan metne ulaşmayı kolaylaştıracaktır.

Bu programda yer aldığı ifade edilen tercüme hadis kitapları ise şunlardır: *Kütüb-i Sitte*¹⁰⁷, *Buhârî*¹⁰⁸, *Müslim*¹⁰⁹, *Ebû Dâvud*¹¹⁰, *Muvatta*¹¹¹, *Riyâzu's-Sâlihîn*¹¹², *el-Metâlibu'l-Âliye*¹¹³, *Büyük Hadis Külliyyatı- Cem'u'l-Fevâid*¹¹⁴, *Ahkâm Hadisleri*¹¹⁵, *Câmiu's-Sağîr*¹¹⁶, *Dualar ve Zikirler*¹¹⁷, *Kutsi Hadisler*¹¹⁸, *Kitabu'z-Zühd*¹¹⁹, *Ana*

¹⁰⁶ Bizdeki versiyonu V.3.0 sürümüdür.

¹⁰⁷ İbrahim Canan'ın hazırladığı *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi* adlı çalışma.

¹⁰⁸ Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1973.

¹⁰⁹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercümesi ve Şerhi*, Sönmez Yayınları, İstanbul 1974.

¹¹⁰ Necati Yeni-el-Hüseyn Kayapınar, *Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, 1987.

¹¹¹ Malik B. Enes, *Muvatta*, Çev. Ahmet M. Büyükcınar, Vecdi Akyüz ve Ahmet Arpa, Beyan Yayınları, İstanbul 1993.

¹¹² Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihîn Tercümesi*, İstanbul 1999.

¹¹³ Ebu Ya'la, İbn-i Hacer el-Askalani, *Metâlibu Aliye*, çev. Mehmet Ali Kara, Tevhid Yayınları, 1996.

¹¹⁴ Rudani, *Büyük Hadis Külliyyatı-Cem'ul-fevaid*, Çev. Naim Erdoğan, İz Yayıncılık.

¹¹⁵ Celal Yıldırım, *Kaynaklarıyla Ahkâm Hadisleri*, Uysal Kitabevi.

¹¹⁶ İmam Suyuti, *Camiu's-Sağîr, Muhtasar, Tercüme ve Şerhi* (Heyet), Yeni Asya Neşriyat.

¹¹⁷ İmam Nevevi, *el-Ezkâr*, Uysal Yayınları.

¹¹⁸ Ahmed Varol, Buhari, *Müslim, İbni Mace, Ebu Davud, Tirmizi, Nesâî, Muvatta'dan Kudsi Hadisler*, Madve Yayınları, 1991.

¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'z-Zühd*, Çev. Mehmet Emin İhsanoğlu İz Yayıncılık 1993.

*Çizgileriyle İslam*¹²⁰, *Müsned*¹²¹, *Esbâbu Vurûdi'l-Hadis*¹²².

Bu sitede ayrıca Ebû Dâvud, Nesâî, Darimi, Tecrid-i Sarîh gibi hadis kitaplarının tercümeleri de **eBook Workshop** formatında sunulmaktadır. Tercümesi aranan hadis bu kitapların birinde ise, bunlardan da istifade edilebilir.

D-KONU ARAŞTIRMASI

Konu araştırması yapılırken eldeki programlardan istifadenin en sağlam yolu, o konu ile ilgili kilit kavram ve ifadeleri genel tarama yaparak kitaplar içerisinde taratmak şeklinde olmalıdır. Bunun yanı sıra programlarda mevzu taraması bölümleri de yer almaktadır. Fakat bu bölümlerde kitapların içindekiler bölümündeki başlıklarda tarama yapılmaktadır. İslâmî ilimlerle ilgili araştırma yapanların bileceği gibi, İslâmî eserlerin çoğunun, dönemlerinin gereğinden olsa gerek, başlıkları itibariyle tam olarak sistematik olduklarını söylemek oldukça zordur. Bu durum, programlarda sunulan konu merkezli taramaların istenilen sonucu elde etmede fazla bir başarı sağlamasını engellemektedir.

Buna rağmen araştırması yapılan konuyu bir başlık içerisinde ele alan müelliflerin verdikleri bilgiler de oldukça önemli olup araştırmada birer başlangıç noktaları sunması açısından önemli sonuçlara ulaştıracaktır. Zira bilindiği gibi bilimsel araştırmalarda her zaman istenilen bilgiye direkt ulaşılamamakta, birçok kez aranan bilgi başka bir bilgiden hareketle, o bilginin ışığında elde edilmektedir. Dolayısıyla her ne kadar konu tarama imkânı sunan programların bu olanakları sınırlı bir tarama imkânı sunsa da, araştırmalarda birçok faydalı sonuçlara ulaştırıcı bir mahiyet arz etmektedir ve bu tarama imkânı mutlaka kullanılmalıdır.

Mevsûatu'l-Hadisî'sh-Şerîf adlı programda fikhî konusuna göre tarama seçeneğinden de böylesi bir gaye için istifade edilebilir. Bu işlevle, programda yer alan hadis kitaplarından fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş olanlarında kitab ve bab başlıkları temeline göre arama yapılmaktadır.

Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi adlı programda da yine konu fihristi temelli tarama imkanı sunulmaktadır.

Elfiye 1.5 programında özel olarak mevzû' diye bir buton bulunmaktadır.

¹²⁰ Nazım Muhammed Sultan, *Ana Çizgileriyle İslam* (Nevevi Kırk Hadis Şerhi), Guraba Yayınları, İstanbul.

¹²¹ Ebû Hanîfe (İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe), *Müsned*, Emin Yayınları, İstanbul 1978.

¹²² Celalü'd-Din es-Suyûtî, *Esbâbu Vurudi'l-Hadis Hadisler ve Sebepleri*, Çev. Necatî Tetik-Abdulmecid Okçu, İhtar Yayıncılık, Erzurum, 1996.

Buraya yazılan ifadeyi kitapların içindekiler bölümünde taramaktadır. Ancak Elfiye 3.0 versiyonunda bu buton kaldırılmış, yerine kitaplar bölümü açıldığında üst tarafta bir arama bölümü eklenmiştir. Buraya yazılan ifadeler kitapların başlıklarında taranmaktadır. Ancak tarama bir sonuç tablosu ile sunulmamakta, birinin ardından diğer başlığa ulaşma şeklinde bir tarama yapılabilmektedir.

Şâmile programının birinci versiyonunda da böylesi bir özellik yer almamaktadır. Ancak programda yer alan kitaplardan birisini açınca, sağ tarafta görülen, içindekiler penceresinin altında bulunan arama bölümü, açılmış olan kitabın içindekiler bölümünde tarama yapma imkânı sağlamaktadır. Fakat bu durumda bütün kitapların tek tek açılarak taranması gerekmektedir. Şâmile'nin ikinci versiyonunda ise arama bölümüne üçlü seçenek yerleştirilmiştir. Buna göre bahs fi'n-nusûs seçeneği kitapların içinde, fi'l-anâvîn seçeneği kitapların başlıklarında arama yapmakta, fi't-ta'likât seçeneği ile de taliklerde tarama yapılabilmektedir. Bu taramalarda, hemze ve elif arasındaki farkların dikkate alınmaması gibi bir seçenek de bulunmaktadır. Yani bir kelimedede bulunan elif harfinin hemzeli veya hemzesiz olmasının aramada dikkate alınıp alınmaması araştırmacının tercihine bırakılmıştır.

E- HADİSİN TAHRİCİ

Tahric bir hadisin geçtiği kaynakları bulup ortaya çıkarmak olarak tarif edilebilir¹²³. Buna göre elimizdeki bir hadisin hangi kaynaklarda geçtiğini öğrenme/araştırma ameliyesi olarak ifade edebiliriz. Bu amaçla bilgisayar teknolojilerinden istifade etmek istendiğinde Şâmile programının ilk versiyonu aklı gelmektedir.

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Muvatta, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, Tirmizî, İbn Hüzeyme'nin Sahîh'i, İbn Hibbân'ın Sahîh'i, Hakim'in el-Müstedrek'i, Buhârî'nin el-Edebu'l-Müfred'i, et-Tayâlisî'nin Müsned'i, et-Taberânî'nin el-Mu'cemu'l-Kebîr'i, el-Mu'cemu'l-Evsâf'ı, el-Mu'cemu's-Sağîr'i ve Müsnedu's-Şâmiyyîn adlı eserleri, *Müsnedu Ebî Ya'lâ, İbn Ebî Şeybe'nin Musannaf'ı, el-Beyhakî'nin es-Sünenul-Kübrâ'sı, en-Nesâî'nin es-Sünenul-Kübrâ'sı, İshâk b. Râhuye'nin Müsned'i, Müsnedu'l-Hâris, Abd b. Humejd'in Müsned'i, Humejdî'nin Müsned'i, İbn Ca'd'ın Müsned'i, el-Kuzâî'nin Müsnedu's-Şihâb'ı, İbnul-Cârûd'un el-Muntekâ'sı, Ahmed b. Amr eş-Şeybânî'nin el-Âhâd ve'l-Mesânî* adlı eserlerde geçen

¹²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, s147,148; Koçyiğit, Talat, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1992, s. 450,451.

hadislerin diğer hadis kaynaklarındaki yerlerine “Tahrîc” butonu ile ulaşmak mümkündür. Bu butonun tıklanması ile ekrana yeni bir pencere açılmakta ve ilgili hadisin geçtiği kaynaklardaki yerlerine bir tablo ile işaret edilmektedir. Bu ifadelerin üzerleri tıklanınca ilgili kitabın ilgili sayfası yeni bir pencerede açılmaktadır¹²⁴.

Bu metinler lafzan aynı metinler olmayıp, aynı manaya gelen veya aynı hadiseden bahseden metinlerdir. Bu durum bir hadisin metnini inşa etmede çok önemli bir faaliyet olan tarikleri bir araya getirme açısından oldukça önemlidir. Zira bir rivayette kapalı olan noktalar bir değerinde açık olmakta, bağlamından koparılmış rivayetlerin bağlamları tespit edilebilmektedir¹²⁵. Ancak programdaki bu özellikten aynı konudaki bütün hadisleri tespit etmesi beklenmemelidir. Buna rağmen klasik bir araştırma yöntemi ile haftalarca sürecek bir araştırma ile elde edilmesi mümkün olan bir işlevi yerine getirdiğini de ifade edilmelidir.

F-ARAPÇA METİN KOPYALAMA

Hadis çalışmalarında zaman zaman ihtiyaç duyulan bir başka husus ise çalışmalarda kullanılan bazı metinlerin orijinal, Arapça lafızlarıyla gösterilme gereksinimidir. Bu durumda şayet hadisle ilgili programlar kullanılmazsa eldeki tek seçenek Arapça ifadelerin tek tek yeniden yazılması şeklinde olacaktır. Böylesi bir faaliyet ise gerek Arapça klavye kullanmanın zorluğu, gerekse bu faaliyetin oldukça fazla vakit almasından dolayı pek de cazip değildir. Ancak mevcut hadisle ilgili programlardan hemen hemen hepsinde Arapça metinler kopyalanabilmektedir. Bununla birlikte bazen harekesiz metin yeterli olurken, kimi zaman da harekeli hadis metinlerini çalışmalarda kullanmak gerekmektedir.

1-Harekesiz Metin Kopyalama

Elfiye'nin her iki sürümünde de metinlerin kopyalanması mümkündür. Elfiye 1.5 versiyonunda bu işlem için ekranın üst tarafındaki “Nesh” (نسخ) bölümünün kullanılması gerekmektedir. Açılan yeni pencerede istenilen bölüm seçilerek kısa

¹²⁴ Örneğin bu butonu Buhârî'nin birinci hadisi ekranda iken tıkladığımızda, hem Buhârî'de, hem de diğer hadis kitaplarında 42 yerde aynı hadisin tekrar ettiğini gösterir bir tablo gelmekte ve bu tabloda hareket ederek ilgili metinlere kolayca ulaşmak mümkün olmaktadır.

¹²⁵ Hadislerin senet ve metinlerinin bir araya getirilmesi ve bir bütünlük elde etmenin önemi hususunda bkz. Özafşar, Mehmet Emin, *Hadîsi Yeniden Düşünmek-Fıkhî Hadisler Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 193 vd.; Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s.199 vd.; Coşkun, a.g.e., s. 99 vd.

yollarla veya alt tarafta yer alan butonlarla kopyalanıp word belgesine aktarılabilmektedir. Elfiye 3.0 versiyonunda ise yeni bir pencere açmaya gerek kalmadan ekranda yer alan metin fare ile seçip CTRL+C kısa yolu ile kopyalama ve CTRL+V komutuyla da word belgesine yapıştırma işlemi yapılabilmektedir. Şâmile programının birinci versiyonunda da bu işlem aynı şekilde yapılmaktadır. Bu birinci versiyonda da metinlerin çoğu harekesizdir.

2-Harekeli Metin Kopyalama

Arapça ifadeleri harekelemek onları yeniden yazmaktan daha zor bir uğraştır. Bu itibarla harekeli hadis metinleri çalışmalarda kullanılmak istendiğinde, bunun en zor seçeneği mevcut metinlere bilgisayar ortamında hareke koymaktır. Oysaki mevcut hadis programlarından bazılarında bu imkan bulunmaktadır. Bu noktada, ilk olarak, Mevsûatu'l-Hadîsi'ş-Şerîf adlı program akla gelmektedir. Window 98 işletim sisteminde bu programdaki harekeli hadis metinlerini kopyalamada bir problem olmamaktaydı. Ancak XP işletim sisteminde Office 2003'de programın bu özelliği hata vermektedir. Ancak el-Meknezu'l-İslâmî programında var olan hadisler harekelidir. Buradaki metinler fare ile seçilip kısayol tuşları ile word belgesine aktarılabilmektedir.

Buna ilaveten Şâmile programının ikinci versiyonunda da harekeli metinler tercih edilmiş ve ekranın sol alt köşesine bir buton eklenerek bu hareketlerin gizlenme seçeneği de sunulmuştur (ihfâu't-teşkîl). Şâmile programında, el-Meknezu'l-İslâmî programında yer almayan hadis kitaplarının da harekeli metinleri yer almaktadır. Hatta bazı şerhler de harekeli olarak programa eklenmiştir¹²⁶. Şâmile programının ikinci versiyonunda harekeli olarak yer alan hadis kitapları şunlardır: *Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, Muvatta, Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Nesâî, Dârimî, Tirmizî, Abd b. Humeyd'in Müsned'i, ed-Dârekutnî'nin Sünen'i*.

G-HADİSİN SIHHATİNE YÖNELİK BİLGİ ELDE ETME

Bir hadisin sihhatini belirlemenin ichtihadi olduğu kabul edilmektedir¹²⁷. Bununla birlikte özellikle Nasiruddin el-Elbânî'nin bazı kitaplardaki sahih ve zayıf

¹²⁶ Programdaki harekeli şerh kitapları şunlardır: *Muvatta şerhi el-Muntekâ, Fethu'l-Bârî, Nevevî'nin Müslim şerhi, Azimâbâdî'nin Ebû Dâvud şerhi Avnu'l-Ma'bûd, el-Mubârekfûrî'nin Tirmizî şerhi Tuhtetu'l-Ahvezi, Sindi ve Suyûtî'nin Nesâî şerhleri ve Sindi'nin Nesâî'ye yazdığı Hâşiye.*

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karahan, Abdullah, *Hadis Ravilerinin Güvenilirliği*, Sır Yayınları, İstanbul, 2005, s. 165 vd.

rivayetleri derlediği çalışmaları bilinmektedir¹²⁸.

Hadisle ilgili programlarda Şâmile'nin birinci versiyonunda Nasiruddin el-Elbânî'nin Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*lerindeki ve Buhârî'ni *el-Edebu'l-Müfred* adlı kitabındaki her hadisten sonra sıhhat değerlendirmesi yer almaktadır. Ayrıca yine aynı programda Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i* ve İbn Hibbân'ın *Sahîh'i*indeki hadislerle dair Şuayb el-Arnaûd'un, *Dârimî* ve *Müsnedu Ebî Ya'lâ*'da Hüseyin Selim Esed'in, İbn Hüzeyme'nin *Sahîh'i*in de (bazen) el-A'zâmî'nin, *el-Müstedrek'te* ise ez-Zehabî'nin sıhhat değerlendirmeleri yer almaktadır.

DİPNOT VERME AÇISINDAN PROGRAMLAR

Bilimsel çalışmalarda yapılan araştırmanın güvenilirliğini tespitte en önemli hususlardan birisi, verilen bilgilerin kaynaklarına işaret etmektir. Böylece okuyucu yazarın verdiği bilgileri tahkik etme imkânı elde etmektedir. İsnad sistemini kullanarak dipnot sisteminifarklı bir boyutu ile ilk defa kullanan ilim erbabı aslında hadisçiler, olmuşlardır. Hadislerdeki isnadın yaptığı işi günümüzdeki bilimsel çalışmalarda dipnot yapmaktadır. Dipnotlar çalışmalarda kullanılan bilgilerin tashihi ve tahkiki için olmazsa olmaz mesabesinde bir unsurdur.

Bilgisayar teknolojisini kullanarak elde ettiğimiz bilgilerin dipnot halinde ifade edilmesi çoğu zaman problemlili bir husustur. Zira dipnot verme tekniği daha çok matbu eserlere dayalıdır. Ancak gelişen toplumsal hayat matbu eserlerin dışında bilgi kaynakları da meydana getirmiştir. Bunlardan en önemlisi internet ortamıdır. Bu duruma kayıtsız kalınmayacağı için, artık, bilimsel çalışmalarda internet adreslerinin de kaynak olarak gösterildiği görülmektedir. Bu usul hemen hemen oturmuş bulunmaktadır. İlgili bilginin elde edildiği site adresi verilerek dipnotta kaynağa, erişim tarihini de göstererek işaret edilmektedir¹²⁹.

Ancak yine teknolojik bir ürün olan cd ve programların kaynak olarak verilmesi meselesi standart bir hal almış değildir. Bu itibarla genel olarak program ve cd'ler kaynak olarak kullanılmamaktadır. Bu itibarla, bir bilgi herhangi bir programdan elde edilmiş olsa bile, o bilginin yer aldığı matbu nüshayı kaynak verme temayülü vardır. Bilimsel çalışmaların daha sağlam temellere dayanması amacına matuf böylesi bir ameliye aslında ideal olan bir tavidir. Fakat matbu nüshalarına ulaşılamayan,

¹²⁸ Örneğin Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin sünenleri üzerine sahih ve zayıf hadislerini derlediği çalışmalar yapmıştır. Bkz. Kandemir, Yaşar, "Hadis", *DİA*, İstanbul, 1997, XV, 50.

¹²⁹ Bkz. Kurbanoğlu, S.Serap, *Kaynak Gösterme El Kitabı*, Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği Yayınları, Ankara 2004.

bununla birlikte içeriklerine programlar vasıtasıyla muttali olunan bir takım kaynaklar bulunmaktadır. Böylesi bir durumda artık bilgisayar teknolojisi ürünlerin de dipnotlarda kaynak olarak verilebilmesinin önünün açılması gerekmektedir. Hızla gelişen dünyada yakın bir gelecekte bütün bilgilerin dijital ortama aktarılması ve bir bellek içinde insanlık tarihinin bütün bilgilerinin yer aldığı görülmeye ihtimali fantastik bir şey değildir. Dolayısı ile bu duruma bilimsel araştırmaların da ayak uydurarak, dijital ortamda hazırlanmış programlara dayalı bilgi aktarımı yönteminin kabul edilmesi gerekecektir.

Bu sistem oturana kadar, bu çalışmanın konusu olan programların kaynak olarak kullanımında şu aşamaların takip edilmesi muhtemelen en isabetli yol olacaktır.

Elfiye ve Şâmile (birinci sürüm) programlarında mevcut kitapların bitâka denilen bir bölümde matbu nüshalarının basım-yayın bilgileri yer almaktadır. Bu tür programlarda yer alan kitaplardan istifade edildiğinde, şayet matbu nüshalarla mukayese imkânı varsa, onlarla mukayeseli olarak kullanmak en sağlıklı yoldur. Bu durumda çalışmamızın önceki bölümlerinde işaret etmeye çalıştığımız bir takım hatalar da tespit edilebilecektir. Ancak matbu nüshalara ulaşma imkânı olmayınca yapılacak şey; ilk olarak ilgili kitabın diğer programlarda olup olmadığını araştırmak ve şayet varsa aralarında mukayese yapmaktır. Ancak istifade edilen kaynak diğer programlarda yoksa bu durumda internette birçok site İslâmî ilimlere dair eserleri dijital ortama aktarmış bulunmaktadır¹³⁰. Arama motorları yardımı ile kitap internet ortamından taranmalıdır. Büyük bir olasılıkla bu iki ameliye sonunda dijital ortamda istifade edilen kitabın diğer program veya sitelerdeki farklı formatlarıyla mukayesesi sağlanacaktır. Ayrıca yine kullanılacak bilginin diğer kaynaklarda olup olmadığı da bilgisayar ortamında taranarak tespit edilmeli ve böylece eldeki bilginin kaynaklık değeri artırılmalıdır. Böylesi bir faaliyet sonucunda kendisinden istifade edilen kitapla ilgili olarak yapılan bu tahkik işlemleri dipnotta ifade edilerek, eldeki eser, kullanılan programa parantez içinde işaret edilme suretiyle, kaynak olarak kullanılabilir olmalıdır. Örneğin, “İbn Hibbân, *es-Sikât*, I, 28 (Elfiye 1.5)” gibi referans verilebilir.

Bu aşamada çalışmamızda işaret etmeye çalıştığımız bir takım eksiklik ve hataların matbu nüshalarda da olduğuna ve iki ürünün de, yani matbu kitap ve

¹³⁰ <http://www.al-mostafa.com> (Erişim tarihi 03.12.2005) adresinde birçok kitap pdf formatında dijital ortama aktarılmıştır. Kitaplar buradan da kontrol edilebilir.

programların da insan ürünü olduğuna, dolayısıyla bu tür hataların programları kullanılamaz kılmayacağına işaret etmek gerekmektedir.

Değerlendirdiğimiz programlardan el-Meknezu'l-İslâmî CD'si sınırlı sayıda hadis kitabını ihtiva etmektedir ve programda yer alan kitapların sayfaları aynı zamanda, aynı merkez tarafından yayımlanan kitaplarla uyum arz etmektedir. Dolayısıyla dipnot açısından bir problem oluşturduğu tespit edilebilmiş değildir. Fakat bu CD'de verilen ek bilgilerin kaynaklarına işaret edilmemiştir.

Aynı şekilde Kütüb-i Sitte hadis ansiklopedisi programında da Prof. Dr. İbrahim CANAN'ın tercüme ve şerh ettiği eser kullanılmış ve cilt, sayfa numaralarına işaret edilmiştir. Dolayısıyla buradan elde edilen bilgiler de matbu nüshadan kontrol edilebilmektedir.

Mevsûatu'l-Hadîsi's-Şerîf programında ise Kütüb-ı Tısa'ya yer almakta olup bunların basım bilgileri yer almamaktadır. Ancak kitaplardaki hadis ve bab numaraları istenilen sisteme göre ayarlanabilmektedir. Aynı şekilde el-Muhaddis programındaki kitapların basım bilgileri de programda yer almamaktadır.

SONUÇ

İslâmî ilimler sahasına hitab eden bilgisayar teknolojisine dayalı birçok ürün bulunmaktadır. Biz bu çalışmada İslâmî ilimlerin Hadis bilim dalıyla ilgili olarak ülkemizde yaygın olarak kullanılan, ulaşımı kolay ve kapsayıcı bilgisayar programları hakkında bilgi vererek, bunları birbirleri ile mukayese etmeye çalıştık. Daha sonra ise tahlil etmeye çalıştığımız bu ürünlerin muhtemel araştırma alanlarında nasıl kullanılabileceğine dair genel bir takım değerlendirmelerde bulunduk.

Bu inceleme sonunda görüldü ki bilgisayar teknolojisini kullanmak, özelde hadis ilmi ile alakalı akademik araştırmalarda, genelde ise, İslâmî ilimlerin her alanıyla ilgili çalışmalarda büyük araştırma imkânı sunmaktadır. Bu imkânın kullanılmaması yapılacak araştırmaların sağlıklı neticelere ulaşma oranını düşürecektir. Buna rağmen bilgisayar teknolojisi ile geliştirilen ürünlerin yine insan yapımı ürünler olması itibarıyla birçok hatalarla, eksikliklerle malul olduğu da görülmüş bulunmaktadır. Bu durum araştırmacıların daha da dikkatli olmalarını gerektirmektedir. Özellikle kullanılan kaynağın bilinçli olarak kullanılması gerekmektedir. Bilgisayar programlarında ulaşılan bilgilerin hangi kaynaklarda geçtiği önemlidir. Bu noktada bilimsel çalışmalarda kaynak bilincinin öneminin altı çizilmelidir.

Tahlil etmeye çalıştığımız programlardan Mevsûatu'l-Hadîsi'sh-Şerîf, el-Muhaddis, Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi 1.0, el-Meknezu'l-İslâmî programları, Elfiye ve Şâmîle programlarına nazaran, kapsam itibariyle çok sınırlı programlardır. Ancak, kullanımlarının yaygın, ulaşımlarının kolay veya Türkçe olmak gibi hususiyetlerinden dolayı bunlar önem arz etmektedir.

Elfiye ve Şâmîle programları ise, mevcut ürünler içerisinde en kapsamlı olan ve farklı versiyonları ile sürekli kendilerini yenileyen programlardır. Buna rağmen iki programda da birçok hata ve eksiklikler bulunmaktadır. Burada bunlardan tespit edilenlerin bir kısmına değinilmiştir. Bütün bu eksikliklerin programların kapsamı düşünüldüğünde ürünleri tamamen güvenilir bir konuma sürüklediğini ifade etmek zordur. Zira bildiği gibi birçok matbu eserde de aynı hatalarla karşılaşmaktadır. Dolayısıyla bu eksiklikleri ileri sürerek programların güvenilir olduğunu iddia etmenin sağlıklı bir yaklaşım tarzı olduğunu ifade etmek zor görünmektedir.

Çalışma boyunca ele alınan programlar İslâmî ilimlerle alakalı olarak bilgisayar teknolojisinin kullanılmasına dair bir fikir vermesi açısından da önemlidir. Çalışmalar bunlarla sınırlı kalmayacaktır. Ancak bu noktada, hadis ilmi ile alakalı olarak gelecekte yapılacak olan teknolojik ürünlere projeksiyon tutma amacıyla bir takım önerilerde bulunmak faydalı olacaktır.

Öncelikle hadis ilmiyle alakalı olarak hazırlanan ürünlerin çoğunluğunun Arap dünyasında hazırlandığına işaret edilmelidir. Zira bu husus, eldeki ürünlerin mahiyetini de şekillendirmektedir. Bu tür ürünleri yazan programcılar, Arap dünyasındaki bilim adamlarının isteklerine cevap arayarak programları hazırlamaktadırlar. Arap dünyasındaki bilim anlayışının ise, en azından hadis alanıyla ilgili olarak, ülkemizdeki Akademik Hadisçilik formatından farklı olduğunu ifade etmek hatalı olmasa gerektir. Bu sebeple ülkemizde de İslâmî ilimlerle alakalı teknolojik ürünlerin hazırlanmasına önem verilmelidir. Bu ürünleri hazırlanma aşamasında, şayet varsa hem hadisçi hem de bilgisayar programcılığından anlayan kişilerin, ya da hem bilgisayar programcısı hem de hadisçilerden oluşacak bir ekibin böylesi bir çalışmayı yürütmesi sonucunda güzel çalışmalar ortaya çıkacaktır.

Bilgisayar teknolojisi düşünüldüğünde hadis araştırmalarında bu teknolojinin daha da işlevsel olarak kullanılabileceği ifade edilebilir. Örneğin hadis ilminde ravilerle ilgili değerlendirmelerin subjektif olduğu bilinmektedir. Bu durum bazen içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Bu problemin halledilmesinde bilgisayar teknolojisi kullanılabilir. Ravilerin isimlerinin girileceği bir programa, bu ravilerle ilgili

cerh-tadil değerlendirmeleri de girilerek istatistiksel olarak raviler hakkında yapılan cerh ve tadil oranları tespit edilebilir. Böylece bir ravi hakkında istatistikî bir bilgi elde edilmiş olabilecektir.

Ayrıca hadislerin senet ve metinlerinin karşılaştırmasının yani senet ve metin inşasının modern araştırmalardaki önemi bilinmektedir. Bu amaca matuf olarak bir program formatı oluşturularak veya mevcut programlara bir fonksiyon daha eklenerek seçilen hadislerin senet ve metinlerindeki farkları tespit eden programlar yazılabilir. Ayrıca ravilerle ilgili elde edilen bilgiler hadis kitaplarına yansıtılabilir. Zayıf ravilere farklı, sika ravilere farklı, problemlî ravilere farklı bir renk tayin etmek suretiyle taranan hadis kitabında ele alınan hadisin senedine dair ilk bakışta bir bilgi edinimi sağlanabilir. Bunlar ilk planda akla gelen hususlardır. Şayet ülkemizde bu saiklerle bir takım ürünler hazırlanmak istenirse, bu durumda çok orijinal tekliflerle, birçok güzel çalışmanın ortaya çıkacağını söylemek yanlış olmaz.

Oysaki Arap dünyasında bu gaye ile hizmet veren <http://www.ahlalhdeth.com> adlı forum 15000 civarında üyesi ile çok güzel tartışmaların olduğu bir sanal bilimsel platform özelliğindedir. Bu noktada, hadisçiler arasındaki irtibatın da sıkı bir şekilde yapılmasının önemine de vurgu yapmak gerekmektedir. Maalesef geçen yıllarda bu gaye ile hazırlanan www.hikem.com sitesi ilgisizlik yüzünden kapatılmış bulunmaktadır. Bu faaliyetin yeniden gündeme alınması birçok faydalı işe vesile olacaktır.